מסכת קידושין דף כט

מצות הבן על האב: מילה וגדרי זמן גרמא, חיוב בית דין במילה, פדיון הבן, תלמוד תורה ונשיאת אשה

מתוך שיעורו של הרב עקיבא מדלוב, בסדרת הדף בעיון

מסכת קידושין נתרמה לזיווג הגון למשה יצחק בן מרים

א. סדר המשנה

[0:20] שנינו במשנה (קידושין כט.): "כל מצות הבן על האב אנשים חייבין ונשים פטורות. וכל מצות האב על הבן, אחד אנשים ואחד נשים חייבין. וכל מצות עשה שהזמן גרמה, אנשים חייבין ונשים פטורות" וכו'.

[0:38] עד כאן נשנו קניני אשה, קניני עבד עברי ועבד כנעני, קניני שדה ומטלטלין, ועתה באה משנת מצות הבן על האב. וביאר הפני יהושע (קידושין כט. ד"ה משנה כל מצות הבן על האב)[1], שלאחר שסידר רבי כל אופני הקנינים שבעולם הזה, "חזר לפרש קנין העולם האמיתי דלעולם הבא שאינו קנה בשום דבר מהקנינים הקודמין... אלא **בשכר קיום המצות**".

[1:15] והריטב"א (קידושין כט. ד"ה מתניתין כל מצות הבן על)[2] כתב, שנשנית משנה זו כאן, אחר המשנה הראשונה, האשה נקנית, משום שבמצות האב לבנו "חדא מינייהו **להשיאו אשה**", והוא מענין קידושין, "ואיידי דתנא הא תנא אידך", שאר המצות.

ב. קושיית התוס' במילה, ומצוה מיוחדת ביום השמיני

[1:39] מכלל מצות הבן על האב מצות מילה, ובה נתמעטה האשה, אותו ולא אותה. ומפורסמת קושיית התוס' (ד"ה אותו ולא אותה): "וא"ת למ"ל קרא תיפוק ליה דמצות עשה שהזמן גרמא הוא שנימול בשמיני ללידתו ונשים פטורות". קושיא אחת מצד יום השמיני, ועוד הקשו מצד היום והלילה: "אכתי מ"ע שהזמן גרמא הוא דאין מלין אלא ביום". ועל הראשונה תירצו: "**כיון דמיום השמיני והלאה אין לה הפסק** לאו זמן גרמא הוא".

[2:33] ויש להעיר, אמת שמצות מילה אינה כלה בשמיני, ויש חיוב מילה שלא בזמנה, בתשיעי ובעשירי והלאה; אך מצות יום השמיני יש לה דינים מיוחדים, שמילה בשמיני דוחה שבת ובתשיעי אינה דוחה. וכן פשטות לשון הר"ח (שבת קלג.)[3], שיש מצוה מיוחדת ביום השמיני, ומשעבר השמיני ולא מל מתחדשת מצוה של תשיעי. ומתשיעי ואילך, ידוע מש"כ הדבר אברהם (סימן ג')[4] שמצוה היא בכל רגע ורגע, ושלא כדבריו אין בזה אלא דין זריזין מקדימין למצות. אבל בפשוטו יש מצות עשה מיוחדת ביום השמיני, ואינו מובן מה שתירצו התוס' שמיום השמיני והלאה אין לה הפסק, הרי המצוה המיוחדת שבשמיני עבר זמנה בטל קרבנה, ומצות התשיעי מצוה אחרת היא.

[3:52] והמנחת חינוך (מצוה ב' אות ב')[5] האריך לדון מה המקור שמוטל על האב למול את בנו בתשיעי ובעשירי, שהרי בפסוק לא נאמר אלא ביום השמיני. והסיק שאפשר שנלמד מקרבן פסח, ממה ש"מילת זכריו ועבדיו מעכבת בו מלאכול בפסח" (יבמות ע:), והגמרא ביבמות מחשבת שמדובר בחובת האב על הבן אחר זמנה, והיא המעכבת: "ע"כ **דמוטל על האב אפילו של"ב** ולכן מעכבת האכילה". ומכל מקום ודאי יש מצוה מיוחדת ביום השמיני, ודברי התוס' צריכים עיון, שלכאורה שתי מצות הן, מצות השמיני לחוד ומצוה שלאחריה לחוד.

[4:49] ובאמת מחלוקת גדולה בראשונים היא. בגמרא (שבת קלג) נידון במילה בצרעת, שמא ימתינו עד שתתרפא הצרעת כדי שלא יבואו לדין דחייה, שיבוא עשה של מילה וידחה לא תעשה של קציצת בהרת, ומבואר שאין ממתינים עד למחר. וביאר הר"ח, שבהמתנתו מבטל מצות עשה המיוחדת שביום השמיני: "ואם נאמר להמתין... ביטלנו **וביום השמיני ימול** שהוא עשה". הרי שיש מצוה מיוחדת ביום השמיני.

[5:31] אבל בחידושי הרמב"ן (יבמות ו. ד"ה מה להנך שכן הכשר מצוה)[6] ובחידושי הרשב"א (שם)[7] מבואר להפך. כלל בש"ס, אמר ריש לקיש: כל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה, אם יכול לקיים שניהם אין אומרים יבוא עשה וידחה לא תעשה. ודנו

הראשונים, כשאי אפשר לקיים שניהם עתה, אלא שאם ימתין למחר לא יבוא לידי דחייה, אם גם זה בכלל יכול לקיים שניהם. ודנו בזה בבנין בית המקדש, שבגמרא יש צד שעשה דבנין בית המקדש ידחה שבת, והקשו, הרי אפשר למחר; ותירצו שאפשר למחר אינו בכלל דברי ריש לקיש, שאין אומרים כן אלא כשיש אפשרות לקיים שניהם בשעתו.

[6:27] ובתוך דבריהם כתבו שמילה דוחה שבת ולא אמרינן אפשר למחר: "ואע"פ **שאיפשר למול למחר** ולקיים מיתת בית דין למחר השתא מיהא הכשר מצוה נינהו". והוא פלא, שהרי במילה אם ימתין למחר שוב אין כאן שמיני, ומחר מצוה אחרת היא. וכל ענין אפשר למחר הוא כשאותה מצוה עצמה אפשר לקיימה היום ואפשר לקיימה למחר, ועל זה חידשו הראשונים שאינו בכלל; ואם יש בשמיני מצוה מיוחדת, פשוט שאין במילה אפשר למחר כלל. מכאן שהבינו הראשונים שאין מצוה מיוחדת ביום השמיני, אלא המצוה מן השמיני ואילך, ויש בה דינים מיוחדים, מעין זריזין שבכל התורה כולה, ענין מיוחד בהלכות מילה להזדרז בשמיני; אבל חפצא אחד של מצוה הוא מן השמיני ואילך, אלא שמזרזים לעשותה בשמיני, וזהו הדוחה שבת.

[7:40] ובאמת מצינו בזה מחלוקת בהלכות מגילה. יסוד הדבר ברמ"א (שו"ע או"ח סימן תרפ"ז סעיף ב')[8] ובתרומת הדשן (חלק א' סימן רס"ו)[9], ודן בו המגן אברהם (סימן תרפ"ז ס"ק ה')[10]: בפורים שעדיין לא קרא את המגילה ויש לו ברית מילה, ואין שהות אלא לאחת מהן, למול את בנו ביום השמיני או לקרוא את המגילה. והכריע המגן אברהם שימול את בנו למחר ויקרא את המגילה בפורים, שהמילה אפשר לקיימה למחר וקריאת המגילה אי אפשר לקיימה אחר פורים: "ונ"ל הטעם **דיכול למול בתשיעי**". והקשה רב ברוך פרנקל, הרי המצוה המיוחדת שביום השמיני פוקעת, ונמצא מבטל מצות עשה של יום השמיני. רב ברוך פרנקל כשיטת הר"ח, שיש מצוה מיוחדת בשמיני, והמגן אברהם כהרמב"ן והרשב"א, שהמצוה מיום השמיני ואילך ואין בשמיני מצוה אחרת, וחפצא של המצוה נמשך. ולכאורה כן נראה בדעת התוס' כאן, אבל באמת תלוי הדבר ביסוד גדר זמן גרמא.

ג. מחלוקת המגן אברהם והשאגת אריה בגדר זמן גרמא

[9:00] מחלוקת יסודית יש בין השאגת אריה (סימן י"ב)[11] למגן אברהם בעיקר גדר זמן גרמא, ונוגעת למעשה בשני מקומות, וכל אחד לשיטתו.

[9:18] המגן אברהם (סימן נ"ח ס"ק ז')[12] הביא שיטת הכסף משנה (הל' קריאת שמע פ"א הי"ג)[13] המפורסמת. קריאת שמע של לילה זמנה כל הלילה, כמבואר בריש ברכות (ברכות ב.), ובשל שחרית כתב הכסף משנה שמן התורה זמנה כל היום, ודין שלש שעות אינו אלא מדרבנן. שכשם ש"בשכבך" אינו מעשה השכיבה אלא כל משך זמן השכיבה, כך "ובקומך" אינו מעשה הקימה אלא כל משך זמן הקימה, דהיינו כל היום: "ובקומך כל זמן שבני אדם קמים דהיינו כל היום. וי"ל **דאה"נ דהכי דרשינן ליה**". וכך פירש בשיטת הרמב"ם (שם)[14].

[10:11] והקשה עליו המגן אברהם, שהרי מבואר כאן בקידושין שקריאת שמע מצות עשה שהזמן גרמא היא, ולדברי הכסף משנה אין לה הפסק, שכל היום זמנה ומיד אחריו כל הלילה, ומצוה קיימת לעולם היא: "ועוד דלדבריו ק"ש מדאוריית' זמנה כל היום וכל הלילה וה"ל מ"ע שלא הזמן גרמא... ובגמרא אי' בהדיא דה"ל מ"ע שהזמן גרמא". ומכאן ראייתו שלא כהכסף משנה, אלא קריאת שמע של שחרית זמנה מן התורה עד שלש שעות, ואינו יכול לקרותה כל היום, ולכן הוי זמן גרמא.

[11:04] ותמה השאגת אריה, הרי אף לדברי הכסף משנה, אף שזמנה כל היום, כשמגיע הלילה פקע חיוב היום וחלף ועבר, ומתחדשת מצוה חדשה של לילה, וכשכלה הלילה מתחדשת שוב מצוה של יום, וזהו זמן גרמא: "דאפי' את"ל דק"ש של יום זמנה כל היום ושל לילה זמנה כל הלילה. מ"מ **כיון דשל יום אין זמנה בליל'** ושל ליל' אין זמנה כל היום... ה"ל מ"ע שהז"ג". שאין הזמן גרמא פירושו שאותו חפצא של מצוה אפשר לקיימו גם אחר כך ואינו מוגבל בזמן; אבל מצוה שזמנה ביום בלבד, אף שבלילה יש חפצא של קריאת שמע, מצוה אחרת היא, ומצות היום לא יוכל להשלים לעולם.

[11:54] גם המגן אברהם מודה שחיוב היום פקע ומתחדש חיוב של לילה, אלא שלדעתו חפצא אחד של מצוה הוא; ואף שאת של יום אי אפשר עוד לקיים, החפצא של המצוה אין לה הפסק, ואף שהזמנים מתחלפים, נגמר היום ומיד מתחיל הלילה, מצוה קיימת לעולם היא מצד החפצא שלה. ולשאגת אריה אזלינן בתר המחייב, והמחייב משתנה: חלף היום ובא הלילה, וחיוב חדש הוא.

[12:34] ולשיטתם נחלקו בזכירת יציאת מצרים. מזכירין יציאת מצרים ביום, וכל ימי חייך להביא את הלילות. ומודים הכל שזכירת היום אין לה הגבלה של "ובקומך" ומצותה כל היום, ושל לילה כל הלילה; ואף על פי כן כתב השאגת אריה שזמן גרמא היא, שחיוב היום אי אפשר לקיימו משהגיע הלילה, ושל לילה משחלף ועבר הלילה: "כיון דשל יממא חלף ועבר זמנה בלילה... **הילכך נשים פטורות מהזכרת יצ"מ**". אבל המגן אברהם (סימן ע' ס"ק א')[15] פסק שנשים חייבות בזכירת יציאת מצרים: "אך נ"ל דמ"מ **מחוייבים לומר אמת ויציב** דזכירות י"מ הוא דאוריית'", שאף שחובת היום פקעה ובא הלילה, החפצא של מצות הזכירה אין לה הפסק.

[13:58] ומכאן נפקא מינה בפשט דברי התוס׳ שמצות מילה אין לה הפסק מיום השמיני והלאה, שהקשינו הרי המצוה המיוחדת שבשמיני פקעה, ומתשיעי ואילך חיוב חדש הוא. אפשר שדעת התוס׳ כהראשונים שמצות מילה מיום השמיני ואילך, ואין ביום השמיני חפצא של מצות עשה לעצמה אלא מעין דין זריזין. אבל לפי גדר המגן אברהם, שאף כשיש מחייב חדש, כל שחפצא אחד של מצוה הוא ואין לחפצא הפסק אינו זמן גרמא, ולכן זכירת יציאת מצרים אינה זמן גרמא ואשה חייבת בה, הוא הדין במילה: אף אם שמיני מצות עשה בפני עצמה, ולמחרת מתחדשת מצוה של תשיעי, כיון שחפצא אחד של מצוה הוא, אין לה הפסק. וזהו אופן אחר בדברי התוס׳.

[15:34] והעירו האחרונים לשיטת השאגת אריה מתלמוד תורה. אשה פטורה מתלמוד תורה מ״ולמדתם אותם את בניכם״, ולא בנותיכם, ותלמוד תורה מוגדר כמצות עשה שלא הזמן גרמא, שחיובו תמידי. והקשו, הרי בכל רגע ורגע חיוב חדש הוא, ובין שקיים ובין שלא קיים, הרגע שעבר פקע ומתחדש רגע חדש; ואם מחייב של כל רגע ורגע הוא, הרי זה כקריאת שמע, שאף שחפצא אחד של מצוה הוא, כיון שמתחדש חיוב בכל רגע צריך להיות זמן גרמא לשאגת אריה. ובגמרא מבואר שתלמוד תורה מעיקר דינו אינו זמן גרמא, ולכן הוצרך מיעוט מיוחד לנשים.

[16:47] ובר״ן (נדרים ח. ד״ה הא קמ״ל דכיון דאי בעי)[16] מצינו דבר נפלא, שהמחייב ללמוד בכל רגע נלמד מ״ושננתם״, שיהיו דברי תורה מחודדים בפיך, ואי אפשר לדעת את כל התורה כולה מחודדת בפיו אם לא ילמד בכל רגע ורגע: ״שהרי חייב כל אדם ללמוד תמיד יום ולילה כפי כחו ואמרינן... ושננתם **שיהו דברי תורה מחודדין בפיך**... וק״ש שחרית וערבית לא סגי להכי״. הרי שהמחייב ללמוד בכל רגע לא נכתב בפסוק, ו״והגית בו יומם ולילה״ דברי קבלה הוא, אלא המחייב מן התורה הוא ״ושננתם״ בכל התורה, ואין דרך אחרת לקיימו; נמצא שאין הזמן גורם, ואינו זמן גרמא.

[17:39] עוד יש להעיר לשאגת אריה מתפילה. מבואר ברמב״ם (הל׳ תפילה פ״א ה״ב)[17], והעתיקו השולחן ערוך (או״ח סימן ק״ו סעיף ב׳)[18], והביאו השאגת אריה עצמו (סימן י״ד)[19], שתפילה מן התורה ״מצות עשה שלא הזמן גרמא״, ולשון הרמב״ם (שם ה״א)[20]: ״ואין לתפלה זמן קבוע מן התורה״. וחיובה מן התורה בכל יום ויום, פעם אחת ביום, ולכאורה מתחדש חיוב בכל יום; וכשם שקריאת שמע זמן גרמא מפני שבכל פעם מחייב חדש והחיוב הקודם אי אפשר עוד לקיימו, כך בתפילה כל יום פוקע החיוב ומתחיל חיוב חדש.

[18:28] אבל כשמדייקים בלשון, והמשנה ברורה (סימן ק״ו ס״ק ד׳)[21] מביא זאת, נראה שתפילה עבודה שבלב היא, ״שנאמר ולעבדו בכל לבבכם איזו עבודה שהיא בלב הוי אומר זו תפלה״, וחיובה תמידי, אלא שבחיוב התמידי די שיקיימנו פעם אחת ביום. נמצא שאין הזמן מחדש את החיוב בכל יום, ואין צריך להתפלל בכל רגע, אלא חיוב תמידי הוא ודי לקיימו פעם ביום; ושונה מקריאת שמע ומזכירת יציאת מצרים, שהיום מחדש את חלות החיוב, וחולף, והלילה מחדש. וזהו לשיטת השאגת אריה.

ד. יסוד התוס׳ רי״ד: זמן בחיוב וזמן בקיום

[19:27] ובגוף קושיית התוס׳, יסוד ידוע יש כאן בתוס׳ רי״ד (קידושין כט. ד״ה איהי מנלן דלא מיחייבא)[22]. תירץ שמילה אינה זמן גרמא, והוצרך מיעוט אותו ולא אותה, משום שהאב חייב להתעסק בה בין ביום ובין בלילה, אף קודם השמיני, ונמצא שאין השמיני גורם: ״אבל האב שציוהו הבורא **להתעסק במילת בנו העסק ההוא אין לו זמן** שבין ביום ובין בלילה יטרח ויכין צרכי מילת בנו״. והוא פלא, הרי המצוה מן התורה היא מעשה המילה, החיתוך, ולא העסק, והיא מוגבלת ליום השמיני; ומהו שחייב להתעסק קודם בין ביום ובין בלילה, הרי כן בכל המצות, בסוכה ובמצה ובכולן, שצריך להכין, לאפות מצה ולקנות לולב. ומה ראה במילה לומר שציוהו להתעסק, והרי מעשה המילה עצמו טעון יום השמיני. וסתומים דבריו מאוד.

[20:43] וכמדומה שיסוד דבריו כך. המשנה למלך (הל׳ מלכים ומלחמות פ״י ה״ז)[23] הביא בשיטת הרמב״ם, שהמל תוך שמונה מילתו כשרה ואין צריך להטיף ממנו דם ברית; שקודם השמיני יש חפצא של מצוה, אלא שהיא מילה שלא בזמנה ושלא כתיקונה. וטעון ביאור, הרי בכל מצוה שלא בזמנה, הנוטל לולב קודם סוכות או אחריו, והאוכל מצה קודם פסח או אחריו, אין זו מצוה שלא בזמנה אלא אינה מצוה כלל; ומה חפצא של מצוה יש כאן, והרי נכתב בה זמן, ביום השמיני.

[21:40] וכנראה למד המשנה למלך, ששני מיני זמנים יש במצות. יש זמן המחדש את חלות החיוב, שהזמן גורם לגוף החיוב; ויש שהחיוב קודם לזמן, והזמן אינו אלא מתי לקיימו; ובכל מצוה לגופה. ובמילה אין יום השמיני מחדש את עיקר חלות החיוב למול את בנו, אלא משיש לו בן ערל חובה עליו למולו, ומתי זמן קיום חובתו, ביום השמיני. רמיא חיובא על האב משיש לו בן ערל, והזמן הוא בביצוע ובקיום. ולפיכך שייכת מצוה אף שלא בזמנה, שאם הזמן מחדש את גוף החיוב, קודם זמנו כמאן דליתא, אבל אם הזמן הוא מתי לקיים את החיוב, גם קודם זמנו יש קיום מצוה.

[23:16] וכמה דוגמאות יש בראשונים לקיום שלא בזמנו. במרדכי (מגילה פרק ב' רמז תת"ג)[24], הסופר ביום לא קיים מצות ספירה בזמנה, אבל ספירה שלא בזמנה יש כאן: "שכר ספירה יהבינן ליה **שכר ספירה בזמנו לא יהבינן ליה**". ובהדלקת נר חנוכה כתב הראבי"ה (סימן תתקע"ב)[25], שאף שזמנה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק, גם אחר כך יש קיום שלא בזמנה, שכל מצוה שחובתה בלילה מצותה כל הלילה, ואף שקבעו חז"ל זמן מתי לקיימה, גם אחר זמנה יש בה קיום: "עד שתכלה רגל מן השוק **שכר הדלקה בזמנה** יהבי ליה ומכאן ואילך שכר מצוה בעלמא יהבי". וכתב הראבי"ה שכן בקריאת שמע, יש קריאת שמע בזמנה וקריאת שמע שלא בזמנה, ואחר שלש שעות קיום מצוה הוא אלא שהוא שלא בזמנה. וזהו כלשון הרשב"א (ברכות ח: ד"ה איכא דמתני לה אסיפא)[26], שקריאת שמע חובת היום היא, ו"בשכבך" ו"ובקומך" זמנים הם לקיים בהם את חובת היום: "דכיון **דמחמת יממא חייבה תורה לקרות בשחר**, אף על גב דתלי ליה בזמן קימה".

[24:25] ומעתה למד התוס' רי"ד שהזמן במילה אינו מחדש את החיוב אלא הוא מתי לקיימו, ולכן צריך לעשות כל טצדקי להכין את המילה שתהיה ביום השמיני, מפני שהחיוב רובץ עליו.

[24:48] וכנראה סבר כשיטות שהביא המנחת חינוך (מצוה ה' אות ז')[27]: שיטת הטורי אבן (ראש השנה טז:) והצל"ח (ציון לנפש חיה פסחים, בתוס' ד"ה מאליה)[28], וכן נקט הנשמת אדם (כלל ס"ח)[29] שאין אדם צריך לעקור דירתו בערב ראש השנה בשביל שופר, שעדיין אין החיוב רובץ עליו, וכשמגיע יום טוב אנוס הוא; וכן נקט האור שמח (הל' קרבן פסח פ"א הי"ח)[30], שמצוה שיש לה זמן אין חייבים לדאוג לה קודם זמנה. והמנחת חינוך תמה, וכי אין צריך לקנות לולב קודם סוכות ולאפות מצות: "אטו לולב ושופר כי לא יהיה מחויב לקנות קודם החג ובחג אינו בנמצא **וכי אינו מבטל בזה המ"ע** אתמהה". וגם האבני נזר (סימן שנ"א) חולק בזה. ולמד התוס' רי"ד, שאף אם בשאר מצות אין צריך להכין קודם זמנן, במילה, שהחיוב חל משיש בן ערל, רובץ עליו החיוב כבר מיום הראשון, וזהו "בין ביום ובין בלילה", ולכן אינה זמן גרמא. ועוד יישובים נאמרו בקושיית התוס'.

[26:15] ולפי התוס' רי"ד יתבארו דברי הר"ן (חידושי הר"ן מועד קטן כט.)[31] בסוף מועד קטן, שחידש חידוש נפלא. שם מבואר, וכך נפסק (שו"ע יו"ד סימן שנ"ד סעיף א')[32]: "עיר שיש בה שני מתים מוציאין את הראשון ואח"כ מוציאין השני", שמצוה בראשון, במי שנתחייב ראשון, כבסוגיא (יומא סא:); ולפיכך המת שמת קודם מצוה לקברו ראשון. ובמילה, שני תינוקות בעיר ומצוה למול את שניהם, ואחד נולד קודם חבירו, האם ימולו ראשון את מי שנולד תחילה. בנימוקי הגרי"ב (יומא סא:) כתב שבמילה שניהם נראים כאחד, שאף אם נולדו באותו יום זה אחר זה, כשמגיע יום השמיני נתחייבו כאחד, שחלות החיוב מתחדשת ביום השמיני ועל שניהם חלה בשוה.

[27:42] אבל הר"ן כתב שכשם שבשני מתים קוברים את הראשון, כן בשני תינוקות מלים את מי שנולד ראשון: "**שהנולד תחלה מלין תחלה** משום דביאתו לעולם כיציאתו". והוא פלא, הרי עדיין לא חל החיוב, שחלות החיוב מתחדשת ביום השמיני ושניהם בו שוים. אבל לפי התוס' רי"ד מיושב, שבן ערל חייב למולו מיד בלידתו, והשמיני אינו אלא זמן ביצוע החיוב, וכיון שחלות החיוב חלה כבר בלידה, שייך בו מצוה בראשון.

ה. אב קודם, ואם אין אב חייבים בית דין

[29:04] מבואר בגמרא שהאב קודם למול, ואם אין אב מחייבי בי דינא למימהליה. וכתב המקנה (קידושין כט.) שאין הכוונה לבית דין דוקא, אלא על כל ישראל: "דהא דקאמר מחייבי בי דינא **הוא לאו דוקא אלא כל ישראל מצווין** ע"ז... והא דנקט בי' דינא דהם ממונים על הציבור להזהיר את העם". וכן מפורש ברא"ש (חולין פרק ו' סימן ח')[33]: "אבל אם אין האב רוצה למולו **כל ישראל חייבין למולו**", וכן ברמב"ם בפירוש המשניות (שבת פי"ט מ"ו)[34], שעל כל אחד ואחד הוא: "וכמו כן כל מי שיראה זה האדם... ולא ימול אותו עובר על מצות עשה עד שימול אותו כאילו היה בנו".

[29:45] אבל הלבוש (יו"ד סימן רס"א סעיף ב')[35] כתב שהחיוב על בית דין בלבד: "**דמשמע שעם הבי"ד דבר הכתוב**".

[29:58] ובחזון איש (אה"ע סימן קמ"ח ס"ק ב') נסתפק בדין מחייבי בי דינא למימהליה אם נהג קודם מתן תורה, די"ל שלא נאמר אלא לדורות, "כאשר הוזהרו על מינוי שופטים ונכנסו בברית וערבות כל אחד לכל ישראל"; ואף שנאמר לאברהם אבינו "המול לכם כל זכר", אפשר שנאמר לדורות, שהרי כתיב דורות בקרא, ולא בדורו של אברהם. ואף אם נהג קודם מתן תורה, שפיר ילפינן מצוה על האב מקרא "וימל אברהם את יצחק בנו".

[31:05] ולכאורה מה נוגע הדבר. בשלמא אם החיוב על בית דין, אין בית דין אלא לאחר שהוזהרו על מינוי שופטים; אבל אם על כל ישראל, כלשון הרא"ש והרמב"ם וכדברי המקנה, מה צורך במינוי שופטים. אלא שהחזון איש הוסיף "ונכנסו בברית וערבות כל אחד לכל ישראל", הרי שהוא מתייחס לכל ישראל, וסברתו שדין המול לכם כל זכר לא נאמר אלא אחר פרשת ערבות. ועדיין צריך

לדעת למה צריך מינוי שופטים. ומשמעות סברתו, שאף כשבאים לחייב את כל ישראל, צריך שיהיו כאן ממונים, בית דין שידאגו לכך, ורק אז אפשר לחייב את כל ישראל, ובלא בית דין ממונים אי אפשר לחייב את כלל ישראל.

ו. אשה אם נתמעטה מחיוב בית דין

[32:09] עוד נידון גדול, האם נתמעטה אשה באותו ולא אותה גם מחיוב בית דין. ומשמעות הראשונים שנתמעטה גם מחיוב בית דין. אבל המקנה כתב שאשה חייבת מדין בית דין, ותלה זאת במחלוקת רב ורבי יוחנן אם אשה כשרה למול, שאם כשרה למול אין הכי נמי שחייבת. וקיימא לן שאשה כשרה למול, ולפי זה נתמעטה מהחיוב המיוחד של אב, אבל מדין בית דין חייבת. וכן כתב היונת אילם (ל"ג) שאשה חייבת מדין בית דין למול את בנה, ולא נאמר המיעוט אלא בחיוב המיוחד של אב.

[32:56] ועוד חידוש בזה בשו"ת מהר"ח אור זרוע (סימן י"א)[36], שמה שהאם פטורה ממילת בנה אינו אלא כשהאב כאן; אבל אם האב מת או חבוש בבית האסורין, המצוה מוטלת על האם, ונמצא שיש לאם מעלה יותר מאחר. וכך למד בגמרא ביבמות, שמילה מעכבת בקרבן פסח "כגון שהיו אביו ואמו חבושין בבית האסורין" (יבמות עא:), ודייק, שאם אין המצוה מוטלת אלא על האב ולא עליה, למה הוזכרה אמו שהיתה חבושה; אלא שהאם חייבת כשאין אב: "ואם אמו לא היתה חבושה היא היתה חייבת לעסוק **דלא ממעט לה קרא אלא היכא דאיתיה לאבוה**".

[33:45] ואביו, האור זרוע (חלק ב' סימן צ"ו)[37], חולק, שודאי אין חיוב על האם כלל: "הא דנקט אמיה **לא מפני שהאם חייבת למול**". ולדעת המהר"ח אור זרוע, אותו ולא אותה נאמר כשיש אב ואם, שהאב קודם, ולא שהופקעה האם מעיקר הדין.

ז. כשיש אב, אם יש קיום של כל ישראל

[34:08] ונחלקו המגן אברהם והאחרונים בסימן תל"ב, כשיש אב והוא שולח את המוהל למול את בנו, האם מקיים המוהל מצות כל ישראל, או שכשיש אב לא נאמר כלל דין חיוב כל ישראל. שיטת המגן אברהם (או"ח סימן תל"ב ס"ק ו')[38], שכשיש אב אין קיום לשליח, ומכאן הביא ראיה ממילה ששליח יכול לברך אף שאינו מקיים את המצוה אלא עושה את מעשה המצוה, וברכת המצוה נתקנה גם על מעשה מצוה: "וצ"ל דמ"מ **מצוה קעביד** דומיא דמיל' שהמצו' על אבי הבן ומ"מ אם אחר מל אותו אחר מברך".

[34:49] אבל היד אפרים (או"ח סימן תל"ב על מג"א ס"ק ו')[39] והדגול מרבבה (או"ח סימן תל"ב)[40] כתבו שאין ראיה, שבמילה מברך המוהל מפני שגם הוא מקיים מצוה מדין כל ישראל: "**ששם אם אין האב מל חייבים ב"ד לממהלי**' ולכך כל אחד יכול לברך".

[35:14] ובחכמת שלמה (או"ח סימן ר"א סעיף ב')[41] הביא שנחלקו גדולים אם יש דין וקדשתו לכבד מוהל כהן, שאם יש שני מוהלים שוים, כהן וישראל, האם מדין וקדשתו יכבדו את הכהן: "שדעתו דכהן שהוא מוהל **הוא קודם לכל אדם** והוא חולק עליו". ותלוי אם המוהל עושה מעשה קוף בעלמא או מקיים מצוה, שאם מקיים מצוה יש בו דין וקדשתו. וכיון שיש כאן אב, תלוי הדבר במחלוקת הנ"ל, אם יש קיום של כל ישראל כשיש אב.

ח. יסוד הרמב"ן והריטב"א: מצוה שאינה בגופו

[35:49] ועוד יסוד חשוב בקושיית התוס', למה אין מילה נידונת כזמן גרמא, בין מצד השמיני בין מצד הלילה, בחידושי הרמב"ן (קידושין כט. ד"ה אותו ולא אותה)[42], הריטב"א (קידושין כט. ד"ה תנו רבנן הוא לפדות ובנו לפדות)[43] והר"ן, שכיון שהיא חובת הבן, אינה בכלל פטור זמן גרמא: "אבל מצות מילה **דלאחריני והיא לא שייכא ביה** אימר תחייב מידי דהוה אבית דין שחייבין למול", ובלשון הריטב"א: "דהתם הוא במצוה דנפשה אבל הכא במצוה דבנה ה"א דמחייבא".

[36:04] וכך למד המנחת חינוך (מצוה קי"ב אות א')[45] בדבריהם, שפטור זמן גרמא אינו אלא במצוה המוטלת על הגברא בגופו, אבל מצות מילה הנעשית באחרים יש מקום לחייב בה אשה: "דכלל זה דמצות עשה שהז"ג נשים פטורות **אינו רק במצוה דבגופו**". ולכן האריך שאשה חייבת בשביתת הקרקע בשביעית, שאף שהיא זמן גרמא, אינה מצוה בגברא, ולא נאמר בה פטור זמן גרמא.

[37:00] והסטייפלער בקהילות יעקב ביאר באופן אחר, שהנידון כאן שתקיים את חובת הבן, ולכן לא נאמר בה פטור זמן גרמא; לא מפני שהמעשה נעשה בחפצא אחר, כחובת הקרקע, אלא מפני שהיא לקיים את חובת הבן.

ט. אופני זמן גרמא

[37:23] בעיקר גדר זמן גרמא, לשון רש"י (קידושין כט. ד"ה שהזמן גרמא): "שהזמן גורם לה שתבא". וכמה אופנים יש בזמן גרמא. יש שהזמן מחדש את חלות החיוב, כלולב ומצה. ויש שהחיוב קודם לזמן, כציצית ותפילין בפשטות, שהחיוב על הגברא וזמן הקיום ביום, ואין חלות החיוב מתחדשת מכח היום, אלא זמן בקיום.

[38:02] והתוס' (קידושין לד. ד"ה ותפילין וציצית)[46] הדגישו שני אופנים בזה. הקשו בציצית: "ואפילו למ"ד ציצית חובת גברא הוא קשה דכמו דכסות לילה פטורה כשהוא לובשה ביום ה"נ כסות יום חייבת כשלובש בלילה דהכי אמרינן בירושלמי כסות יום שלבשה בלילה חייבת בציצית וא"כ היכי חשיב לה זמן גרמא כיון שחייבת בין ביום ובין בלילה", והוא בירושלמי.[47] ותירצו: "ואומר ר"י כיון שחיובו תלי במה שהזמן גרם לבישתה ביום יש לה ליחשב זמן גרמא **שזמן לבישתה גורם החיוב**". הרי שיסדו התוס' שזמן גרמא אינו רק כשיש הפסק למצוה, אלא גם כשהזמן במחייב, שחיובו תלוי במה שהזמן גורם לבישתו; עד כאן זמן בקיום, וכאן זמן במחייב, וגם זה בכלל זמן גרמא.

[39:32] ועוד אופן של זמן גרמא מבואר בתוס' (מנחות צג: ד"ה ידו ולא יד אשתו)[48]. במיעוט נשים מסמיכה, בנות ישראל אינן סומכות, הקשו התוס' בכמה מקומות שהרי סמיכה זמן גרמא היא, משום שתכף לסמיכה שחיטה, והשחיטה ביום, ביום זבחכם, ואם כן גם הסמיכה ביום: "וא"ת ולמה לי קרא למעוטי נשים מסמיכה תיפוק לי דמצות עשה שהזמן גרמא **אם תכף לסמיכה שחיטה** דאורייתא". והוסיפו שהסמיכה הוקשה לשחיטה, "ואיתקש סמיכה לשחיטה", וצריכה יום. ובלא תוספת זו מבואר בתוס' שסמיכה נחשבת זמן גרמא אף שאין דין לקיים את הסמיכה ביום, אלא שבמציאות אי אפשר לקיימה בענין אחר. וחידוש מופלג הוא, שגם מה שבמעשה אין דרך אחרת לקיימה עושה אותה זמן גרמא. ובתוספת ועוד כנראה הוקשה להם, והוסיפו שמכח היקש סמיכה לשחיטה נקבע דין זמן בגוף הסמיכה. והרי אופן נוסף בזמן גרמא: לא שהזמן מחדש את החיוב, ולא שהזמן הוא מתי לקיים את החיוב, אלא שבמציאות אי אפשר לקיימה אלא ביום; ומחלוקת ראשונים היא.

[41:05] וידוע מה שכתב הטורי אבן (מגילה כ:) בביכורים, שמחנוכה ועד עצרת אין מביאין, שאינם מצויים, ואין זה עושה אותם זמן גרמא, שאין זו הגבלה מצד הזמן אלא מצד המציאות: "דלא מיקרי מ"ע שהז"ג אלא מצות שאינו נוהג בכל זמן **מצד עצמו**... אבל הא דמן חנוכה ואלך אינה זמן הבאה אינו מצד עצמו של הימים... אלא דבר אחר גורם להם שאין מצויין ע"פ השדה". והגרעק"א (תוספות רבי עקיבא איגר ביכורים פרק א' משנה ה' אות ו') הביא דבריו. אבל לפי התוס' במנחות יש מקום לדון שגם מה שמצד המציאות עושה אותה זמן גרמא.

[41:36] ונפקא מינה במה שדנו האחרונים בספירת העומר, שמחלוקת ראשונים היא אם ספירת העומר זמן גרמא,[49] שאין זמן לגוף החיוב: העומר יש לו זמן, וכשנעשה מעשה הקרבת העומר נאמר וספרתם לכם, והספירה אמנם צריכה להיות בזמן זה, אבל אינה תולדת הזמן אלא תולדת הקרבת העומר. ותלוי במה שנתבאר.

י. עד מתי חובת האב למול ולפדות את בנו

[42:12] במילה, אם לא מלו אביו בקטנותו, חייב הבן למול עצמו כשיגדיל, וכן בפדיון הבן; אלא שבמילה יש חיוב על בית דין ובפדיון הבן אין חיוב על בית דין. ונחלקו האחרונים ביורה דעה, מחלוקת גדולה, אם לכל הפחות יפדוהו בית דין מדין זכין לאדם. ולא נתפרש בש"ס עד מתי חובת האב למול ולפדות את בנו, אם רק בקטנותו או שאף משנעשה גדול לא פקע החיוב.

[42:54] והחינוך (מצוה שצ"ב)[50] כתב שהאב חייב לפדות את בנו גם אחר שהגדיל: "ואפלו אחר שהגדיל הבן **המצוה מטלת על האב**", וכן בתשובת הרשב"א. והמנחת חינוך (מצוה שצ"ב אות א')[51] רצה להוכיח כדברי החינוך, ממה שבברייתא (קידושין כט.) נמנה חיוב האב לפדות את בנו עם חיובו להשיאו אשה, וחיוב להשיאו אשה הוא אחר שיגדל הבן: "והיינו דכולל הרבה דברים להשיאו ולפדותו וכו' **וכמו להשיאו דהוא בגדלות**". הרי שאף שהבן חייב לפדות עצמו, חיוב האב לא פקע. אבל הריב"ש כתב שאחר שהגדיל הבן אין האב חייב לפדותו.

יא. טריפת הכהן בפדיון הבן

[43:51] בגמרא מבואר שיש אופן שהכהן בא וטורף את חמש הסלעים לפדיון הבן. ודן המנחת חינוך (מצוה שצ"ב)[52] אם מתקיימת מצות פדיון הבן כשהכהן טורף. שאם צריך כוונה למצוה, וצריך שהאב יתן מעצמו את חמש הסלעים, והרי כל שעבוד הנכסים שעבוד הוא למצות פדיון הבן, יש לדון אם מתקיימת המצוה במה שנפרעו חמש הסלעים מן האב שלא מדעתו, בטריפת הכהן או בגביית בית דין, או שדוקא כשהאב נותן. וכתב, שיש לומר שלעולם אין המצוה מתקיימת אלא כשהאב נותן, ומכל מקום הטריפה תהיה, ויכפוהו עד שיאמר רוצה אני.

יב. הוא לפדות ובנו לפדות, ושיעור חומש

[44:45] עוד דנה הגמרא, הוא לפדות ובנו לפדות מי קודם, ולפדות את בנו ולעלות לרגל מה יעשה תחילה.

[44:58] ומפורסמת קושיית הביאור הלכה (סימן תרנ"ו סעיף א' ד"ה אפילו מצוה עוברת)[53], שהרי מדובר שאין לו אלא חמש סלעים, והנידון אם יקיים את מצותו או את מצות בנו; וקיימא לן כפסק הרמ"א (שו"ע או"ח סימן תרנ"ו סעיף א')[54]: "המבזבז אל יבזבז יותר מחומש אפי' מצוה עוברת... ודוקא מצות עשה אבל לא תעשה יתן כל ממונו". ואם כן כשאין לו אלא חמש סלעים אינו חייב כלל בעיקר המצוה, ויהא פטור משתיהן. וכן העיר החלקת יואב (חלק א' חו"מ סימן כ"ד).

[45:38] ויסד הביאור הלכה, שכל כלל אל יבזבז יותר מחומש הוא כשמבקשים ממנו יותר משוויה, כלשון יבזבז, שכשמבקשים מחיר שאינו אמיתי, עד איזה שיעור חייב, עד חומש; אבל מצוה בשוויה חייב להוציא עליה כל נכסיו: "אבל **כל מצוה שיכול להשיגה בשויה** חייבה התורה לכל ישראל אם יש לו אף מעט". ובפדיון הבן זהו שווי המצוה ושיעור קיומה, ולכן חייב ליתן כל נכסיו.

[46:13] אך כתב שם החפץ חיים, שמשמעות הפוסקים שבכל ענין אין צריך להוציא על קיום מצוה יותר מחומש: "אכן זהו נגד סתימת כל הפוסקים... שאין מחוייב לפזר הון רב לשום מצוה **בכל אופן**". ויישב עוד, שמדובר שיש לו כדי פרנסתו מיום ליום, ולא יחסר לו מכדי צרכו אם יתן חמש סלעים לכהן: "וזה לא שייך במי שאין לו רק חמש סלעים וכיו"ב **ומתפרנס ממלאכתו** ולא יגרע פרנסתו".

[46:38] ועוד כתב החזון איש (או"ח סימן קמ"ט ס"ק ג')[55], שפדיון הבן חוב הוא. בפריעת חוב, אף אם נאמר פריעת בעל חוב מצוה, אין אומרים אל יבזבז יותר מחומש שלא יפרע אלא עד חומש, שבחוב ממון זוהי מצותו ולא נאמר בה חומש; ופדיון הבן, שיש עליו שעבוד נכסים, אינו כשאר מצות אלא מלוה הוא, וצריך ליתן כל מה שיש לו לקיימו: "ובפדיון הבן **הוי מלוה הכתובה בתורה**, ובזה לא מפטר במה שאין נכסיו מרובין". אבל אין זה מיישב אלא פדיון הבן, הוא ובנו; והגמרא אומרת מיד אחר כך עלייה לרגל, והיא מצוה ככל המצות שבין אדם למקום, וחוזר הדין שאינו חייב יותר מחומש: "ומיהו **עדיין לא נתישב** הא דתניא לפדות את בנו ולעלות לרגל".

יג. מתנה על מנת להחזיר בפדיון הבן

[47:33] עוד העיר החזון איש (יו"ד סימן קפ"ז)[56] בספק הגמרא למי יתן, הרי יש פתרון פשוט: מבואר בגמרא להלן שמתנה על מנת להחזיר מועילה בפדיון הבן, ויתן לכהן חמש סלעים לפדיון אחד מהם, הוא או בנו, במתנה על מנת להחזיר, ומשיחזירם הכהן יפדה את השני, וישאר לו גם לעלייה לרגל. וחידש החזון איש שאינו מועיל, שמדובר שאין הכהן רוצה לקבל על מנת להחזיר, ובפדיון הבן אין נתינה בעל כרחו מועילה: "ונראה שאין נותנו בתנאי להחזיר **אלא מדעת הכהן**... דנתינה בע"כ לא שמי' נתינה במתנות כהונה". ובזה השיג על הפרי חדש והקצות (סימן רמ"ג ס"ק ד')[57], שלדעתם מועילה בעל כרחו; ולדברי גדולי האחרונים שמועילה בעל כרחו, אדרבה, קושיא לדוכתה.

[48:23] אבל נראה, שאף אם מתנה על מנת להחזיר מועילה בפדיון הבן, כאן ודאי צריך את הסכמת הכהן: אף אם נניח שמתנות כהונה אפשר לקיימן בעל כרחו, במתנה על מנת להחזיר לכולי עלמא צריך את רצונו. ומיושבים דברי החזון איש, אלא שהוא למד מכאן שבכל מתנות כהונה אין נתינה בעל כרחו מועילה, ואין מוכרח מכאן אלא שבעל מנת להחזיר אינה מועילה; אבל בשאר מתנות כהונה, שלא על מנת להחזיר, אפשר שנתינה בעל כרחו שמה נתינה.

יד. גביית הכהן

[49:00] ובמה שהכהן יכול לגבות, העיר הריטב"א[44], הרי ממון שאין לו תובעין הוא, שאין כאן כהן מסוים, ואינו ככל מלוה אלא שייך לשבט הכהונה, ומה גבייה יש בו. וביאר שמדובר במכירי כהונה, שיש להם זכות קבועה: "ואישתעבדו נכסי **למכירי כהונה** של בית אביו". ובשיטה (שיטה קדמונית קידושין כט: ד"ה כי פליגי דאיכא חמש משועבדין)[58] תירץ עוד, שמדובר שכתב האב הרשאה לכהן לגבות מן הלקוחות: "י"ל כגון דכתב ליה יצחק הרשאה".

טו. חובת האב ללמד את בנו תורה

[49:34] ללמדו תורה מנלן, דכתיב "ולמדתם אותם את בניכם", ומכאן שהאב חייב ללמד את בנו; והיכא דלא אגמריה אבוה מיחייב איהו למיגמר נפשיה, דכתיב "ולמדתם".

[50:01] ובאיזה שלב מדובר: כתבו הראשונים שחיוב הבן ללמוד בעצמו ודאי אינו אלא כשיגדיל. ו"ולמדתם אותם את בניכם", מבואר בגמרא לקמן (קידושין ל.) שמדובר בחומש, מקרא זו תורה; ולפי רש"י (קידושין ל. ד"ה אינו מלמדו משנה) אינו כל התנ"ך, וכל שכן לא תורה שבעל פה: "**אין חובת בנו עליו אלא במקרא** מכאן ואילך ילמד הוא לעצמו". ועל זה נאמר שאם לא לימדו אביו בקטנותו חייב ללמד את עצמו.

[50:41] וצריך עיון, הרי חיוב האב ללמד את בנו הוא חומש, אבל חיובו ללמוד בעצמו הוא כל התורה כולה; ומשמע כאן שאותו חיוב שיש על האב ללמד את בנו, והוא חומש, אם לא לימדו חייב ללמוד בעצמו, והרי חייב ללמוד בעצמו הרבה יותר, "ושננתם", שיהיו דברי תורה מחודדים בפיך, כל התורה כולה ולא זו בלבד.

[51:21] ולשון הגמרא מעניין, שאם לא לימדו אביו חייב למיגמר נפשיה, ללמד את עצמו, וכן להלן: ולמדתם, כל שאחרים מצווים ללמדו מצווה ללמד את עצמו, וכל שאין אחרים מצווים ללמדו אין מצווה ללמד את עצמו. ולשון ללמד את עצמו צריך קצת עיון. ומכל מקום מדובר כאן לכאורה בחיוב ללמוד חומש, ועליו נאמר שאם לא לימדו אביו ילמד את עצמו.

[52:00] ומאידך, בהמשך הגמרא: תנו רבנן, הוא ללמוד ובנו ללמוד הוא קודם לבנו, רבי יהודה אומר אם בנו זריז וממולח ותלמודו מתקיים בידו בנו קודמו. והביאה הגמרא מעשה ברבי יעקב בריה דרב אחא בר יעקב ששלחו אביו לפני אביי, וכשבא ראה שלא היו מחדדין שמעתיה, ואמר לו אני עדיף ממך. ושם הרי הלך לחדד שמעתתא ולא בחומש מדובר, והגמרא הביאה זאת בחיוב המיוחד של האב ללמד את בנו.

[52:49] והחזון איש (יו"ד סימן קנ"ב ס"ק א')[59] התקשה בזה מאוד, איך יתכן שחיוב האב ללמד את בנו אינו אלא חומש, כגמרא לקמן בדף ל', ובשאלה מי קודם, הוא או בנו, מפורש בגמרא שכולל שאר שמעתתא: "**ומבואר דחייב ללמדו שמעתתא**... ואם איתא דכיון דלמדו מקרא פקע חיובא דאב הוי כבן חברו". הרי שיש חיוב על האב ללמד את בנו עד שיהא מחדד שמעתתא ולא מקרא בלבד, ולכן שלחו לאביי, ומדובר בלימוד כל התורה כולה.

טז. הוא ובנו ללמוד: מי ממולח יותר

[53:39] ובגוף דברי הברייתא, הוא ללמוד ובנו ללמוד הוא קודם לבנו, ורבי יהודה אומר אם בנו זריז וממולח בנו קודמו, יש חידוש, שבתלמוד תורה יש שיקול מי מהם ממולח יותר, ואם הבן תופס יותר ויהא מחדד טפי, כשאין אפשרות אלא לשכור מלמד אחד נותנו לבנו. והוא פלא, שבשאר מצות אין דין כזה, אלא אם יש אפשרות לקיים את המצוה לאב או לבן, האב קודם, ומצוה שבגופו עדיפא.

[54:29] ובספר חסידים (סימן תתקנ"ז)[60] מבואר שאין דין זה באב ובנו בלבד, אלא גם בשני אנשים, שני שותפים, שאחד צריך לדאוג לפרנסת שניהם ואחד יכול ללמוד, החריף קודם והשני יספיק מזונותיו: "או יש אחד מהם כל מה שילמוד ישכח וא' זכרן **את שישכח יעסוק במלאכה והזכרן יעסוק בתורה**". הרי שיש שיקול ביניהם. ולכאורה בכל מצוה, בלולב ובמצה, כל אחד צריך לעשות כל טצדקי לקיימה בעצמו, ואין שייך לוותר לחבירו, שמצותו קודמת; וצריך ביאור.

[55:17] ובספר אש תמיד (ועי' חידושי הגר"ח השלם (סטנסיל) עמוד תכ"א) הביא הבריסקער רב מעשה שהיה בבריסק, ובו ביאר את הגדר. הביא לשון הרמב"ם (הל' תלמוד תורה פ"א ה"ד)[61]: "היה הוא רוצה ללמד תורה ויש לו בן ללמד תורה הוא קודם לבנו. ואם היה בנו נבון ומשכיל להבין מה שילמד יותר ממנו בנו קודם. ואף על פי שבנו קודם לא יבטל הוא". ומעשה היה בבריסק במלמד שיכול היה ללמד אחד, האב או בנו, ושניהם היו צריכים למלמד, ופסק אביו הגר"ח שהבן קודם, אף שהאב היה נבון ומשכיל; ולכאורה אינו כפשטות הגמרא והרמב"ם, שאין הבן קודם אלא כשהוא נבון ומשכיל.

[56:23] ואמר רב חיים, שאם ילמד האב אצל המלמד ילמד לעצמו בלבד, שהכיר בתכונותיו של האב שלא יהיה בכחו למסור לבנו; אבל אם ילמד הבן ימסור את התורה לדורות הבאים. ומה שאמרו בגמרא שאם הוא רוצה ללמוד הוא קודם לבנו, אינו אלא כשיכול ובדעתו למסור לבנו ולדורות הבאים, שעיקר חיוב תלמוד תורה הוא ללמד. ודייק כן מלשון הרמב"ם בהלכה זו, "כך הוא מצוה **ללמד עצמו**", ובהלכה ג' (שם ה"ג)[62]: "מי שלא למדו אביו **חיב ללמד את עצמו**", וכן מלשון הגמרא, שהחיוב להיות מלמד. ולפיכך הבן, שימשיך את התורה לדורות, קודם לאב.

[57:18] הרי שלמד רב חיים שתלמוד תורה שונה ביסודו מכל המצות. בכל המצות, כשהנידון בין האב לבן, אדם צריך לדאוג לקיום חובותיו בעצמו ואין חשבונות בזה; אבל בתלמוד תורה עיקר החיוב שתהיה מסירת התורה לדורות, והיכן שתהיה בזה תועלת יותר. ועל זה מושתת יסוד דברי הגמרא, שאם בנו נבון ומשכיל, תהיה תועלת יותר במסירת התורה לדורות על ידי בנו.

ולפעמים מתהפך הדבר, שאף אם האב בעל כשרון גדול, אם תשאר תורתו אצלו לבדו בלי שימסרנה הלאה, לא נאמר בזה דין הוא קודם לבנו.

יז. ללמוד תורה ולישא אשה

[58:16] תנו רבנן, ללמוד תורה ולישא אשה, ילמוד תורה ואחר כך ישא אשה, ואם אי אפשר לו בלא אשה ישא אשה ואחר כך ילמוד תורה. והביאה הגמרא סתירה לזה: אמר רב יהודה אמר שמואל, הלכה נושא אשה ואחר כך ילמוד תורה; ורבי יוחנן אמר, ריחיים בצוארו ויעסוק בתורה; ולא פליגי, הא לן והא להו.

[58:36] ונחלקו רש"י ותוס' בפירוש הא לן והא להו. שיטת רש"י (קידושין כט: ד"ה הא לן הא להו), שדברי שמואל נאמרו בבני בבל, שאינם לומדים תורה במקומם, ולכן נשיאת האשה לא תפריע ללימודם, שאין צרכי הבית מוטלים עליו כשהוא חוץ לביתו: "ומתוך שלומדים חוץ למקומם **אין צרכי הבית מוטלים עליו** נושא אשה דהוה בלא הרהור"; אבל בני ארץ ישראל לומדים תורה במקומם, ואם ישא אשה לא יוכל ללמוד, ועליהם אמר רבי יוחנן ריחיים בצוארו ויעסוק בתורה.

[59:10] והקשו התוס' (קידושין כט: ד"ה הא לן והא להו) על רש"י, הרי כל ענין נשיאת אשה תחילה הוא כדי שלא יבוא לידי הרהור, ואם בבבל נושא אשה ואחר כך לומד חוץ למקומו, עדיין יש הרהור: "א"כ **אכתי איכא הרהור** כיון שהולכים ללמוד חוץ למקומן", ועוד קושיות הקשו. ולכן פירשו, שבני בבל לומדים תורה ואחר כך נושאים אשה, שאינם יכולים ללמוד במקומם, ואחר שנשא אשה צריך להיות בביתו ולדאוג לפרנסה ולא יוכל ללמוד תורה; אבל בני ארץ ישראל, שרובם לומדים תורה במקומם, מוטב שישאו אשה וילמדו תורה בטהרה. ועוד הוסיפו שבני בבל עניים ובני ארץ ישראל עשירים: "ועוד שהם עניים... וגם הם עשירים וטוב לו שישא אשה וילמוד תורה בטהרה".

[59:59] ומשמעות דברי רש"י שמעלת נשיאת אשה תחילה אינה אלא כדי להינצל מהרהור. אבל לשון הרמב"ם (הל' תלמוד תורה פ"א ה"ה)[63] נראה כסוגיא אחרת: "לעולם ילמד אדם תורה ואחר כך ישא אשה **שאם נשא אשה תחלה אין דעתו פנויה ללמד**. ואם היה יצרו מתגבר עליו עד שנמצא שאין לבו פנוי ישא ואחר כך ילמד תורה". שהרמב"ם בא כלפי הדין שמפסיקים מתלמוד תורה לקיים מצוה,[65] גדול תלמוד שמביא לידי מעשה, וכאן רובץ עליו חיוב פרו ורבו.[66] ובכל מקום בתלמוד תורה מפסיק לקיים את המצוה וחוזר לתלמודו, אבל כשההפסק מתלמודו יורידו ממדרגתו, אפשר שלא נאמר בזה שמפסיק מתלמוד תורה לקיים את המצוה, ולכן ילמד תורה תחילה. וכל השקלא וטריא ברמב"ם חשבון הוא כמה ימעט הדבר מלימודו, כלפי ביטול תורה ופרו ורבו. אך יש לומר שגם הרמב"ם למד כדברי רש"י, שענין נשיאת אשה תחילה הוא להינצל מהרהור.

מראה מקומות קידושין דף כט

דף כט עמוד א: *גמרא; רש"י ד"ה שהזמן גרמא; תוספות ד"ה אותו ולא אותה*
דף כט עמוד ב: *גמרא; רש"י ד"ה הא לן הא להו; תוספות ד"ה הא לן והא להו*
דף ל עמוד א: *גמרא; רש"י ד"ה אינו מלמדו משנה*

1. פני יהושע קידושין כט. ד"ה משנה כל מצות הבן על האב

משנה כל מצות הבן על האב כו' ויש לתמוה מאי ענין משנה זו במכילתין ולפום ריהטא היה נראה משום דבכלל מצות בן על האב הוא להשיאו אשה וקתני דנשים פטורות וכן מצאתי בחידושי הריטב"א ז"ל. ועוד נראה דרבינו הקדוש לאחר שסידר כל קנינין שבעולם במה נקנין ושיש חילוק בכמה דברים בין קניין האיש לקניני האשה כגון האי דריש מכילתין ובין עבד לאמה וכל זה בקניני העולם הזה חזר לפרש קנין העולם האמיתי דלעולם הבא שאינו קנה בשום דבר מהקנינים הקודמין שקונין קניני העה"ז אלא בשכר קיום המצות כדאיתא במשנה דסוף פרקין כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ונוחל הארץ והיינו עוה"ב ולפי שאינו דומה מצווה ועושה משום הכי הקדים מצוה הנוהגת בזכרים ולא בנקיבות ומה שנוהג בשניהם ומה שנוהג בארץ ולא בח"ל עד סוף הפרק כן נ"ל:

2. ריטב"א קידושין כט. ד"ה מתניתין כל מצות הבן על

מתניתין כל מצות הבן על האב כו'. בגמ' מפרש לה למתניתין כולי והא דקתני לה רבי להא מתני' הכא מסתבר לי משום דבמצות המוטלות על האב לעשות לבנו דקתני רישא חדא מינייהו להשיאו אשה כדמפרש במתניתא ואיידי דתנא הא תנא אידך:

3. רבינו חננאל שבת קלג.

לא תעשה השמר בנגע הצרעת שהוא לאו כאשר פירשנו למעלה. ואם יש בהרת בערלה וימול אחר זולתו אבי הבן נתקיימה המילה שהיא עשה ונתקיימה חתיכת הצרעת שלא בכוונה שלא הזהירה התורה אלא במתכוין והאחר לא נתכוין ואין אומר יבא עשה וידחה לא תעשה אלא אם אין כח כלל לקיים שניהם ופרקינן דליכא אחר ואם נאמר להמתין עד שיבא אחר וימול ביטלנו וביום השמיני ימול שהוא עשה:

4. דבר אברהם סימן ג' כל רגע עובר בעשה

נראה לי להביא קצת ראיה לדבריו דאף שמל אחר כך מכל מקום ההיא שעתא שאיחרה ביטל מצות עשה ואין לו תקנה מהא דקיימא לן בשבת (דף קל"ב ע"ב) דמילה דוחה צרעת בין בזמנה בין שלא בזמנה, ומוכח התם (דף קל"ג) דהיתר מילה בצרעת נגדר בגדרי הדחייה ואמרינן התם דאי איכא אחר [שאינו מתכוין לקציצת הבהרת] נימהל אחר כדר"ל דכל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה אם אתה יכול לקיים את שניהם מוטב, ... ואם כן התינח במילה בזמנה שפיר דחיא לצרעת דאי אפשר להמתין עד שתתרפא הצרעת דביני וביני יעבור יום השמיני אבל שלא בזמנה אמאי דחיא צרעת והרי אפשר לקיים את שניהם שימתין עד שתתרפא וימולו אחר כך ולא עבר אאיסורא, ולא מצינו בשום מקום דבנראה שתתרפא צריך להמתין, ואמרינן נמי התם דבדליכא השתא אחר לימהל אבוהי אף על פי שאפשר להמתין עד שיבוא אחר, והרי כתבו התוס' יבמות (דף ה' ע"ב ד"ה כולה) דמשריפת קדשים שאינה דוחה יום טוב איכא למילף לעלמא דכל שאפשר לקיים העשה למחר שלא בעבירת לא תעשה אינו דוחה לא תעשה היום, ואמאי דחיא הכא מילה שלא בזמנה לצרעת כהאי גוונא, אלא על כרחך דמכיון שעבר יום השמיני כל רגע ורגע שאינו מולהו עובר בעשה ומשום הכי דוחה צרעת דאי אפשר כבר להמתין למחר ולקיים את שניהם.

5. מנחת חינוך מצוה ב' אות ב' מילה שלא בזמנה מוטלת על האב

אך לפ"ז קשה לי דמקרא זה דוימל אברהם לא מוכח אלא דמילת שמיני מוטל על אביו דכתיב בן שמונת ימים אבל מילה שלא בזמנה אף בקטנות לא מוכח מהאי קרא אם כן איך כתב דמילת בניו הקטנים ... דנראה דאפילו קטנים לאח"ז מעכבים ולומר דכוונת הר"מ קטנים דוק' בני שמונה ימים אין במשמעות הלשון כן אך ד"ז דמוטל על האב אפילו לאח"ז מוכח בש"ס יבמות דע"א דמבואר שם דמילת בניו מעכבין אכילת הפסח ג"כ ומפלפל הש"ס המ"ל מילת בניו דלא יהיו ראוים למול בשעת עשיי' וראוים למול בשעת אכילה דאם נעשה בע"פ שמונה ימים אם כן מעכב העשייה ואם א"ר בע"פ אם כן גם בליל פסח א"ר כי לא היה בן שמונה ימים וערלה שלא בזמנה אינה מעכבה ... ולכל האוקימתות כיון דערלה של"ב אינה מעכבה ע"כ מיירי דנעשה ח' ימים בע"פ ע"ש בגמ' ותבין אם כן ליל פסח הוא ליל תשיעי והוי מילה של"ב ומכל מקום גזרה התורה דמעכבת האכילה ע"כ דמוטל על האב אפילו של"ב ולכן מעכבת האכילה אם כן מוכח מזה דאפילו מילה של"ב מוטל על האב נהי דלא מוכח מקרא דוימל אברהם אבל מק"פ מוכח ודוחק לומר דאף על פי שאינו מוטל עליו מעכב דאם כן למה לא יעכב לכל ישראל וכו'

6. חידושי רמב"ן יבמות ו. ד"ה מה להנך שכן הכשר מצוה

מה להנך שכן הכשר מצוה. פירש"י ז"ל עיקר קיום מצות אביו לא איפשר לקיומיה אלא בעקירת שבת אבל הכא איפשר דחליץ ולא מחוור לן ... ועוד דאם כן ממילה ופסח ותמיד ומיתת בית דין בשבת מכולהו לא אתיא דמה להלן שבן הכשר מצוה ואע"פ שאיפשר למול למחר ולקיים מיתת בית דין למחר השתא מיהא הכשר מצוה נינהו דהא גם בנין בית המקדש איפשר למחר ואפילו הכי אמרת הכשר מצוה הוא.

7. רשב"א יבמות ו. ד"ה מה להנך שכן הכשר מצוה

מה להנך שכן הכשר מצוה. פרש"י ז"ל ודאי בבשל לי שחוט לי דשאני התם דאי אפשר לקיום מצות אביו בלא עקירת השבת, אבל הכא הא אפשר דחליץ ואכתי עליה למאי אצטריך למיסרה. ואין פירושו מחוור ... ועוד דאם כן מילה ופסח ותמיד (לעיל יבמות ה, ב) ומיתת ב"ד בשבת דאתינן למידק מינה לקמן (יבמות ו, ב) לא תיתי, דמה להנך דאי אפשר קיומן אלא בעקירת השבת. ואף על פי שאפשר למול למחר ואי נמי לדונו למחר, השתא מיהא אי אפשר קיומו של דבר אלא בדחיית השבת והכשר מצוה איכא, ותדע לך דהא בנין בית המקדש אפשר למחר וקרי ליה הכשר מצוה.

8. שו"ע או"ח סימן תרפ"ז סעיף ב'

מבטלים תלמוד תורה לשמוע מקרא מגילה קל וחומר לשאר מצות של תורה שכלם נדחים מפני מקרא מגילה שאין לך דבר שנדחה מקרא מגילה מפניו חוץ ממת מצוה שאין לו קוברין [כדי צרכו] שהפוגע בו קוברו תחלה ואח"כ קורא: הגה וכל זה לא מיירי אלא בדאיכא שהות לעשות שתיהן אבל אם אי אפשר לעשות שתיהן אין שום מצוה דאורייתא נדחית מפני מקרא מגילה [ר"ן וב"י בשם תוס' ומהר"א מזרחי] והא דמת מצוה קודם היינו דוקא בדאפשר לו לקראה אח"כ [מהר"א מזרחי] :

9. תרומת הדשן חלק א' סימן רס"ו

ונראה דכן עיקר מטעם אחריני דפ"ק דמגילה מוכח דמצות מילה נדחית מפני קריאת מגילה דדריש התם מולאחותו הרי שהלך לשחוט את פסחו ולמול את בנו כו' עד אבל מטמא הוא למת מצוה אלמא מת מצוה עדיפא טפי ממילה ואפ"ה בעי בתר הכי אי קריאת מגילה עדיפא ממת מצוה או לאו וכן כתב הרמב"ם וסמ"ג שאין לך דבר שמקרא מגילה נדחה מפניו אלא מת מצוה בלבד שהפוגע בו קוברו תחילה ואח"כ קורא מלשון זה משמע בהדיא דבשאר כל המצות קורא תחילה ואח"כ עושה אותו ואפילו אם באנו לדחוק ולומר דהאי נידחית מפני קריאת מגילה דקאמרי ר"ל היכא דאיכא ספיקא אם יש לו זמן לקיים שניהם אז מקרא מגילה עדיפא מכל המצות שצריך לקרותו תחילה משום פרסומי ניסא ואם יכול לעשות שוב המצוה אחריו יעשנה אבל לעולם כל היכי שוודאי בידו לקיים שניהם יקדים במילה משום דתדיר הוא ופרסומי ניסא איכא לעולם במאוחר כמו במוקדם וכו'

10. מגן אברהם סימן תרפ"ז ס"ק ה'

בדאיכ' שהות . וה"ה מילה ומגיל' אבל בת"ה סי' רס"ו צידד לומר איפכא דכשיש שהות יקדים המילה וכשאין שהות יקרא המגילה, ונ"ל הטעם דיכול למול בתשיעי [כ"ה] עסי' תרצ"ג:

11. שו"ת שאגת אריה סימן י"ב חובת יום וחובת לילה

ואע"ג דקי"ל כב"ז דדריש ימי חייך הימים כל ימי חייך הלילות הרי שנוהג בימים ובלילות מ"מ ה"ל מ"ע שהז"ג כיון דשל יממא חלף ועבר זמנה בלילה ואם לא הזכיר ביום שוב א"צ להזכיר הזכרה זו של יום בלילה. ואע"ג דחייב נמי להזכיר יצ"מ בלילה הא הזכרה אחריתא היא ומשום הזכרת לילה היא אבל הזכרה של יום עבר זמנה וא"צ להזכירה בלילה. וכן הזכרה של לילה חלף ועבר זמנה ביממא ואם לא הזכיר בלילה א"צ להזכיר הזכרה זו ביום אע"ג דביום נמי חייב להזכיר יצ"מ ההיא מצוה אחריתא היא ומשום הזכרה דיממא הוא דמזכיר שהרי הזכרה דיום ודלילה תרתי מצות ותרתי אזכרות נינהו וכיון דשל יום ליתא בלילה ושל לילה ליתא ביום כל חדא וחדא הזכרה מהן ה"ל מ"ע שהז"ג ולא מהני הזכרה של יום לשוויה להזכרה של לילה למ"ע שאין הז"ג. דהא של יממא מצוה אחריתא היא ושל לילה אין זמנה ביום וכן של יום ליתא בלילה הילכך נשים פטורות מהזכרת יצ"מ וזה ברור: ... והקשה עליו בעל מג"א דלדבריו ק"ש מדאורייתא זמנה כל היום וכל הלילה. וה"ל מ"ע שלא הז"ג דומיא דתפלה כמ"ש בסי' ק"ו ס"ב ובגמ' איתא בהדיא דה"ל מ"ע שהז"ג ע"כ. הנה אף שבאמת אין דברי הכ"מ נכונים בזה אין כאן מקומו מ"מ קושיא זו של המ"א עליו לאו כלום הוא דאפי' את"ל דק"ש של יום זמנה כל היום ושל לילה זמנה כל הלילה. מ"מ כיון דשל יום אין זמנה בליל' ושל ליל' אין זמנה כל היום אלא עד הנץ החמה לחוד ה"ל מ"ע שהז"ג ונשים פטורים וכמש"כ.

12. מגן אברהם סימן נ"ח ס"ק ז'

כתב הכ"מ בספ"א יש שואלין מ"ש דדרשי' כ"ז שבני אדם שוכבים גבי ק"ש של לילה גבי ק"ש של יום נמי נדרוש ובקומך כ"ז שבני אדם קמים דהיינו כל היום, וי"ל דאה"נ דהא אמרי' הקורא מכאן ואילך לא הפסיד הברכות ואלו לא היה זמן ק"ש הוי ברכותיו לבטלה והא דאמרי' בשעה שבני אדם קמים אסמכתא בעלמא הוא תדע דאטו בני מלכים רובא דעלמא נינהו אלא ודאי כדאמרן עכ"ל, ודבריו צ"ע ... ועוד דלדבריו ק"ש מדאוריית' זמנה כל היום וכל הלילה וה"ל מ"ע שלא הזמן גרמא דומיא דתפל' כמ"ש סי' ק"ו ס"ב ובגמרא אי' בהדיא דה"ל מ"ע שהזמן גרמא ול"נ דקושיא מעיקר' ליתא דבשלמא בשכבך בפי' כ"ז שהוא שוכב אבל קימה לא מקרי אלא כשעומד ממטתו אבל אח"כ לא מקרי קימה רק עמידה או ישיבה או הילוך וכ"מ בס' חינוך וכ"כ בס' מ"ב בח"ה מ"ה ומ"ש מבני מלכים כ"כ מזה בס"ה:

13. כסף משנה הל' קריאת שמע פ"א הי"ג ד"ה הקורא אחר שלש שעות וכו'

יש שואלים מ"ט בשכבך דרשינן כל זמן שבני אדם שוכבים על מטתם ... ולמה לא דרשו כן ובקומך כל זמן שבני אדם קמים דהיינו כל היום. וי"ל דאה"נ דהכי דרשינן ליה ומ"ה אמרי' הקורא מכאן ואילך לא הפסיד הברכות ואילו לא היה זמן קריאת שמע כלל היו ברכותיו לבטלה אלא

משום דקי״ל דצריך לסמוך גאולה לתפלה ותפלות כנגד התמידין תקנום והתמיד היה קרב עד ד׳ שעות ואם כן קודם צריך לקרות קריאת שמע ולכך הקדימו זמנה עד סוף שלש שעות ואסמכוה אקרא ובקומך בשעה שדרך בני אדם קמים ותדע דאסמכתא היא ולא עיקר פירושא דקרא דתלי טעמא עד סוף ג׳ שעות דשכן דרך בני מלכים לעמוד בשלש שעות ואטו בני מלכים מי הוו רובא דעלמא אלא ודאי כדאמרן כנ״ל:

14. רמב״ם הל׳ קריאת שמע פ״א הי״ג

הקורא אחר שלש שעות ביום אפלו היה אנוס לא יצא ידי חובת קריאת שמע בעונתו. אלא הרי הוא כקורא בתורה. ומברך לפניה ולאחריה כל היום אפלו אחר וקרא אחר שלש שעות:

15. מגן אברהם סימן ע׳ ס״ק א׳

נשים וכו׳ . נ״ל דנשים פטורות ג״כ מברכת ק״ש דיש להם ג״כ זמן קבוע כמ״ש ס״ס נ״ח וכ״מ ממ״ש תר״י וז״ל ואף על פי שהתפל׳ יש לה זמן קבוע מ״מ כיון שאמרו הלואי שיתפלל אדם כל היום כולו כמצוה שאין הז״ג דיינ׳ לה א״נ מפני שהוא רחמים עכ״ל וכ״ה בגמר׳ משמע דפטורין מברכות אלו גם מברכת הלבנה הם פטורין כמ״ש סי׳ תכ״ו אך נ״ל דמ״מ מחוייבים לומר אמת ויציב דזכירות י״מ הוא דאוריית׳ כמ״ש סי׳ ס״ו וא״כ צריכי׳ לסמוך גאולה לתפלה:

16. ר״ן נדרים ח. ד״ה הא קמ״ל דכיון דאי בעי

הא קמ״ל דכיון דאי בעי פטר נפשיה וכו׳ - מסתברא לי דלאו דווקא דבהכי מיפטר שהרי חייב כל אדם ללמוד תמיד יום ולילה כפי כחו ואמרינן בפ״ק דקדושין (דף ל.) ת״ר ושננתם שיהו דברי תורה מחודדין בפיך שאם ישאלך אדם דבר שלא תגמגם ותאמר לו וכו׳ וק״ש שחרית וערבית לא סגי להכי וכו׳

17. רמב״ם הל׳ תפילה פ״א ה״ב

ולפיכך נשים ועבדים חיבין בתפלה לפי שהיא מצות עשה שלא הזמן גרמא אלא חיוב מצוה זו כך הוא שיהא אדם מתחנן ומתפלל בכל יום ומגיד שבחו של הקדוש ברוך הוא ואחר כך שואל צרכיו שהוא צריך להם בבקשה ובתחנה ואחר כך נותן שבח והודיה לה׳ על הטובה שהשפיע לו כל אחד לפי כחו:

18. שו״ע או״ח סימן ק״ו סעיף ב׳

נשים ועבדים אע״פ שפטורים מק״ש חייבים בתפלה מפני שהיא מ״ע שלא הזמן גרמא וקטנים שהגיעו לחינוך חייבים לחנכם:

19. שו״ת שאגת אריה סימן י״ד

כמדומה לי שלשון הרמב״ם אטעיה שכתב ברפ״א מה״ת מ״ע להתפלל בכל יום כו׳ ואין לתפלה זמן קבוע מה״ת לפיכך נשים ועבדים חייבים בתפלה לפי שהיא מ״ע שלא הז״ג כו׳ ע״כ. וטעה וסבר שטע״ז העתיקו הרמב״ם מן הגמרא וליתא אלא הרמב״ם כ״כ לפי שיטתו דס״ל דתפלה מ״ע מה״ת אבל אין זמנן קבוע מה״ת לפיכך ה״ל מ״ע שלא הז״ג ונשים ועבדים חייבין בה אבל בגמ׳ לא אמרו אלא משום דתפלה רחמי נינהו וכמש״כ וכו׳

20. רמב״ם הל׳ תפילה פ״א ה״א

מצות עשה להתפלל בכל יום שנאמר (שמות כג כה) ״ועבדתם את ה׳ אלקיכם״. מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפלה שנאמר (דברים יא יג) ״ולעבדו בכל לבבכם״ אמרו חכמים אי זו היא עבודה שבלב זו תפלה. ואין מנין התפלות מן התורה. ואין משנה התפלה הזאת מן התורה. ואין לתפלה זמן קבוע מן התורה:

21. משנה ברורה סימן ק״ו ס״ק ד׳

שהיא מ״ע וכו׳ - כ״ז לדעת הרמב״ם שרק זמני התפלה הם מדברי סופרים אבל עיקר מצות תפלה היא מן התורה שנאמר ולעבדו בכל לבבכם איזו עבודה שהיא בלב הוי אומר זו תפלה אלא שאין לה נוסח ידוע מן התורה ויכול להתפלל בכל נוסח שירצה ובכל עת שירצה ומשהתפלל פ״א ביום או בלילה יצא י״ח מן התורה וכתב המ״א שע״פ סברא זו נהגו רוב הנשים שאין מתפללין י״ח בתמידות שחר וערב לפי שאומרות מיד בבוקר סמוך לנטילה איזה בקשה ומן התורה יוצאות בזה ואפשר שאף חכמים לא חייבו יותר וכו׳

22. תוספות ר״ד קידושין כט. ד״ה איהי מנלן דלא מיחייבא האב מתעסק בין ביום ובין בלילה

איהי מנלן דלא מיחייבא דכתיב אשר צוה אותו אלקים אותו ולא אותה אי קשיא ומאי איצטרכינן לקרא תיפוק לי׳ דהויא לה מילה מצוה שהזמן גרמא חדא דכתיב וביום השמיני ימול וחדא דאין מצות מילה אלא ביום ולא בלילה כדאיתא במגילה שאין מוהלין אלא ביום והתינח מיום שמיני לא קשיא שאין היום קבוע וידוע בשנה מה שאין כן ביום שמיני של מילה אבל זה שאין מצות מילה נוהגת בלילה אלא ביום קשיא דומיא

דציצית שאינה נוהגת בלילה אלא ביום משום הכי מני לה תנא לקמן בכלל מצות עשה שהזמן גרמא. תשובה היכי אמרינן דמצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות הני מילי מצוה דתליא בגופה והיא אינה מצווה אלא לזמן ידוע ולא בכל זמן אבל מצוה דלא תליא בגופה כגון למול את בנה אע״ג דמילת הבן יש לה זמן נהי דקבוע הזמן לבן הנימול אבל האב שציוהו הבורא להתעסק במילת בנו העסק ההוא אין לו זמן שבין ביום ובין בלילה יטרח ויכין צרכי מילת בנו והלכך אי לאו אותו הוה מחייבינן גם האשה ואין זמן הקבוע לכן פוטרה דהוה אמינא היא תתעסק בין ביום בין בלילה עד שתמול את בנה בזמנו אבל הציצית היא מצוה שתלויה על גופו של אדם ואי הוה מחייבינן האשה היתה מצותה תלויה בזמן הלכך פטורה:

23. משנה למלך הל׳ מלכים ומלחמות פ״י ה״ז ד״ה יצא זרעו של ישמעאל כו׳

ומ״מ אני מסתפק בבן נח שמל קודם שבעה או שמל בלילה אם נהרג ולאו משום דאזהרות אלו דלא ימול קודם שבעה ולא בלילה אתו מעשה דובן שמונת ימים ימול דפשיטא דבן נח נהרג על לאו הבא מכלל עשה וכמו שהכריחו התוס׳ בפ״ק דע״ז (דף ה׳) ד״ה מנין למחוסר אבר והכריחו זה מדדרשינן מכל עץ הגן אכול תאכל ולא גזל ודבק באשתו ולא באשת חבירו יע״ש. אלא טעמא דמלתא הוא משום דמדברי הרא״ש בפר״א דמילה נראה דס״ל דקטן שנימול קודם שמונה דאינו צריך להטיף ממנו דם ברית ומינה יליף מרן בטור י״ד סי׳ רס״ד דה״ה לאם מל בלילה דאינו צריך להטיף דם ברית וא״כ נמצא דאזהרות אלו אינם אלא לכתחילה אבל בדיעבד מה שעשה עשוי וא״כ אפשר דעל כיוצא בזה אין בן נח נהרג וצריך אני לזה להתלמד ממקום אחר ונפקא מינה היום לבני קטורה: ... ולא מבעיא לסברת הרא״ש דאית ליה דאם מל קודם ח׳ או בלילה דכבר קיים מצות מילה דפשיטא שאינו נהרג בשביל שעשה המצוה שלא כתקנה וכו׳

24. מרדכי מגילה פרק ב׳ רמז תת״ג

וכבר שאלו לרבינו יעקב בר׳ יקר מי שלא בירך בלילה מהו שיברך ביום והשיב שכר ספירה יהבינן ליה שכר ספירה בזמנו לא יהבינן ליה ואין הדבר ידוע אם אמר להם לספור למחר ולברך או לספור בלא ברכה וראבי״ה אומר דודאי כי לא בירך בלילה לא יברך ביום משום ברכה לבטלה אבל מונה בלא ברכה ולולי שקשה בעיניו לחלוק על ה״ג היה אומר לברך ביום כההיא דפרק תפלת השחר טעה ולא התפלל ערבית מתפלל שחרית שתים ודווקא בשכח ולא בביטל כדקאמרינן התם:

25. ראבי״ה סימן תתקע״ב

וגם נ״ל דאפילו לאחר שתכלה רגל מן השוק מיחייב להדליק. ובלבד ששכח ולא ביטל במזיד כמו שנוכיח לפנים, וגם חייב לברך. והאי דקאמר דאי לא אדליק מצי מדליק, פירוש מצי מדליק לשם מצווה בזמנה. ואל יאמר כיון שעבר הזמן מה לי למהר עדיין יש שהות כל הלילה להדליק שלא בזמנה, אלא עד שתכלה רגל מן השוק שכר הדלקה בזמנה יהבי ליה ומכאן ואילך שכר מצוה בעלמא יהבי.

26. רשב״א ברכות ח: ד״ה איכא דמתני לה אסיפא וכו׳

וקשיא לי אי משום מיעוטא דגנו קרינן ביה בשכבך אע״ג דיממא ממש הוי, אי הכי לישרי אפילו לאחר הנץ החמה ואפילו עד שלש שעות כיון דאיכא בני מלכים דגנו. ויש לומר דבני מלכים מיעוטא דמיעוטא נינהו. ואם תאמר והא שרינן של שחר עד שלש שעות משום בני מלכים אף על גב דהוי מיעוטא דמיעוטא, ומחמתיהו קרינן בקומך עד אותו זמן, ומאי שנא שכיבה. יש לומר דכיון דמחמת יממא חייבה תורה לקרות בשחר, אף על גב דתלי ליה בזמן קימה דינא הוא דנשרי כל זמן קימה ואפילו של בני מלכים, ועוד דאינו בדין דלא יקראו בני מלכים בשל שחר, אבל בשל לילה הנכנס בשל יום אף על גב דתלא ליה בשכיבה כיון דיממא הוא וכולהו אינשי כבר קמו, משום מיעוטא דמיעוטא דבני מלכים לא שרינן.

27. מנחת חינוך מצוה ה׳ אות ז׳ חיוב הכנה קודם זמן המצוה

והצל״ח כתב בכוונתם דלא הקשו אלא למה לא עלה ריב״ב לרגל אבל על פסח ל״ק כלל דודאי הוא בדרך רחוקה ופטור ולא מצינו שיהיה מצוה לעלות ולהתקרב עצמו קודם זמן הפסח ובי״ד שהגיע זמן הפסח הרי הוא בדרך רחוקה רק ק׳ התוס׳ הא מחויב לעלות לרגל ע״ז תירצו שלא היה לו קרקע ע״ש ודבריו אינם מובנים לי כלל דודאי מ״ע על כל ישראל לעשות הפסח ככל מ״ע שבעולם ומחויב לילך מקצה הארץ להתקרב עצמו כדי לקיים מ״ע ... וע׳ פא״ד דס״ט רש״י ד״ה ענוש כרת ול״ד לטמא ודרך רחוקה שא״י לתקן באותן ו׳ שעות ומקמי הכי לא רמיא חיובא עליו נראה דקודם הזמן לא רמי חיובא והיינו לעונש כרת אבל ודאי מצוה שיבא ולא יהיה בדרך אטו לולב ושופר כי לא יהיה מחויב לקנות קודם החג ובחג אינו בנמצא וכי אינו מבטל בזה המ״ע אתמהה.

28. ציון לנפש חיה פסחים בתוס׳ ד״ה מאליה

הנה אין כונת התוס׳ שמי שאין לו קרקע פטור מפסח ופוק חזי שתחלת קושיית התוספות לא היה להקשות למה לא עלה ריב״ב לעשות הפסח שזה אינו קושיא דודאי הא בדרך רחוקה ופטור ולא מצינו שיהיה מחויב לעלות ולהתקרב קודם זמן הפסח ובי״ד שמגיע הזמן הרי הוא בדרך רחוקה וכו׳

29. נשמת אדם כלל ס״ח

נ״ל דא״צ לעקור מביתו לילך לעיר אחרת לקיים המצוה אפילו מצוה דאורייתא והוא עוברות כתקיעת שופר ולולב ... ועוד מטעם אחר נ״ל דא״צ לילך מביתו דהא קודם י״ט לא חל עליו כלל המצוה עד י״ט ואז א״א לו לילך יותר מתחום ואע״פ דקיי״ל שואלין ודורשין קודם שלשים יום לכל י״ט כמש״כ המ״א סי׳ תכ״ט וא״כ חל עליו חיוב המצוה כדמצינו בסימן תל״ו לענין בדיקת חמץ נראה לו לחלק דדוקא התם דהמצוה בידו לבדוק חייבוהו חכמים לקיים המצוה אבל הכא שאינו בידו רק שיחזיר אחריה אינו חייב אפילו מדרבנן וראיה לזה בזבחים דף ק׳ דמחלקינן כאן קוד׳ חצות כאן לאחר חצות הרי להדיא דאפי׳ בע״פ קודם חצות ל״א שכבר חל עליו חובת פסח ולא יחול עליו אנינות אע״כ דהמצוה אינו חל על האדם עד שיגיע זמנו הראוי לקיים וכו׳

30. אור שמח הל׳ קרבן פסח פ״א הי״ח

והנה ביבמות פ״ק (דף י״ד) בהא דאמרו במקומו של ר״א היו כורתים עצים לעשות פחמין בשבת ופירשו בתוס׳ במתכוין היו מביאים עצמן שיהיו צריכים לכך מפני חבוב מצוה, הלא דסברתו דאף שיכול לקיים ולעשות מע״ש בלא דחייה, בכ״ז הואיל ולא מטא זמן חיוביה הוי כמאן שלא הגיע חיובו ואינו צריך לדאוג ולהכין כלל צרכי מצוה על מחר ולדידיה כמו לרע״ק הכלל כל מלאכה שאפשר לעשותה מע״ש אינו דוחה שבת כן לר״א כל מצוה שאין חיובה מערב שבת דוחה שבת דלא שייך לומר שהיה לו להכין מע״ש כיון דלא מטא זימניה, וכו׳

31. חידושי הר״ן מועד קטן כט.

ומהכא שמעינן שאם יש שני תינוקות או ג׳ בעיר למול ביום אחד שהנולד תחלה מלין תחלה משום דביאתו לעולם כיציאתו:

32. שו״ע יו״ד סימן שנ״ד סעיף א׳

עיר שיש בה שני מתים מוציאין את הראשון ואח״כ מוציאין השני וכו׳

33. רא״ש חולין פרק ו׳ סימן ח׳

מעשה באחד שאמר למוהל אחד שימול את בנו וקדם אחר ומלו. ותבע הראשון שאמר לו האב למולו מן השני עשרה זהובים. ופטרו ר״ת. ... ובלא הנך טעמי דר״ת נראה לי לפטור המוהל. דאע״פ שאמר האב למוהל אחד למול את בנו לא זכה באתה המצוה לחייב אחר אם קדם ועשאה. ולא דמיא לכסוי דאמרה תורה ושפך וכסה מי ששפך יכסה. וכן האב שחייב למול את בנו ורצה למולו וקדם אחר חייב. אבל אם אין האב רוצה למולו כל ישראל חייבין למולו ובדבור שאמר האב למוהל לא זכה למצוה לחייב לאחר אם קדמו:

34. פירוש המשניות לרמב״ם שבת פי״ט מ״ו

וממה שאני חייב להזכירך בכאן שהאדם כשעבר ולא מל את בנו או יליד ביתו וחס עליו ביום הח׳ עבר על מצות עשה גדולה וחמורה כי אין בכל המצות כמוה ולא יתכן לו לעולם לשלם זאת המצוה אבל זה העון קשה יותר ממי שעבר עליו חג הסוכות ולא עשה סוכה או ליל פסח ולא אכל מצה לפי שזה אחר שעבר יום הח׳ למילה לא נפטר מזו המצוה אבל הוא מצווה ומוכרח למולו תמיד וכל זמן שלא ימול אותו ויהיה ערל יהיה עובר על מצות עשה שהגיע זמנה וכשימול אותו תסור ממנו זאת העבירה ויעשה מצוה וכמו כן כל מי שיראה זה האדם רוצה לומר הילוד הערל ולא ימול אותו עובר על מצות עשה עד שימול אותו כאילו היה בנו וכו׳

35. לבוש יו״ד סימן רס״א סעיף ב׳

האב חייב למול את הבן, ולא האשה את בנה, דכתיב [בראשית כד, ד] וימל אברהם את יצחק בנו כאשר צוה אותו אלקים, אותו צוה ולא אותה. ומיהו אינו חייב כרת האב אם לא ימולנו, אלא עובר על עשה. לא מלו האב חייבין בי״ד למולו, דכתיב [שם יז, י] המול לכם כל זכר, דמשמע שעם הבי״ד דבר הכתוב.

36. שו״ת מהר״ח אור זרוע סימן י״א

וההיא דמילת זכריו (יבמות ד׳ ע״א) איתנהו בשעת אכילה וליתנהו בשעת עשייה דמוקי לה כגון שאביו ואמו היו חבושין, התם נמי אין מוטל על האחרים לעסוק במילתו של זה עד שיצא אביו מבית האסורין ונראה לפי הענין שב״ד בההיא שעתא לא מיחייבי ביה כי היו בטוחין שאביו יצא ויעסוק במילתו ואם אמו לא היתה חבושה היא היתה חייבת לעסוק דלא ממעט לה קרא אלא היכא דאיתיה לאבוה ... ואם היא לא היתה חבושה נמצא שביום השמיני שהוא זמן המילה כבר הוטלה החוב עליה ואפילו אם היה האב יצא בין עשיה לאכילה לא היה מעכב מלאכול שכבר הוטלה על האם ולא דמי לבי דינא.

37. אור זרוע חלק ב׳ סימן צ״ו

וההיא דר״פ הערל דמסיק אלא [זכריו] דאיתנהו בשעת אכילה וליתנהו בשעת עשייה היכי משכחת להו ושקיל וטרי עד דאמר רבא כגון שהיו אביו ואמו חבושין בבית האסורין הא דנקט אמיה לא מפני שהאם חייבת למול אלא כלומר דאילו לא הוות בבית האסורין הוות איהי מהלא ליה

... א"נ אגב שיטפיה נקט משום דנקט האי לישנא דפ"ק דשחיטת חולין בשמעתא דמנ"ל דאזלינן בתר רובא ודלא בפירש"י שפירש התם ומצוה מוטלת עליהם למול משמע שרוצה לומר שגם האם מיפקדה. הילכך הכי איתבריר דאין האשה מצווה למול את בנה כדילפי' מדכתיב אותו ולא אותה והקשה רבי' אפרים בר יצחק אמאי צריך קרא למעט תיפוק לי משום דהויא לה מצות עשה שהזמן גרמא דהא אינה נוהג' אלא בימים כדילפי' פר"א דמילה מבן שמונת ימים.

38. מגן אברהם סימן תל"ב ס"ק ו'

משמע דאם בע"ה אינו בודק רק מצוה לאח' לבדוק אותו אחר מברך וצ"ע דהיאך יברך הא אין המצוה מוטלת עליו לבדוק ול"ד למ"ש סי' תקפ"ה גבי שופר שהתוקע מברך דשאני התם שהשומ' שומע הברכ' ויוצא בברכתו אבל הכא למה יברך הבודק כיון שאין המצוה עליו וצ"ל דמ"מ מצוה קעביד דומיא דמיל' שהמצו' על אבי הבן ומ"מ אם אחר מל אותו אחר מברך וע' בטור י"ד סי' רס"ה, ונוהגים להניח חמץ נוקש' במקום משומר (מט"מ מהרי"ל) ואם חסר לחמו עסי' תל"ד:

39. יד אפרים או"ח סימן תל"ב על מג"א ס"ק ו'

וע"ז כ' דדמי למילה דהאחר מברך ומשמע דאפי' אם אבי הבן אינו שם הדין כן משום דמ"מ המוהל מצוה קעביד וה"נ הבודק עביד מצוה אע"ג דהוא מצוה דלא רמיא עליה. וקצת צ"ע דשאני מילה דאם לא מלו אביו הב"ד חייבין למולו ה"ל כמצוה דגם השליח שייך בגוי' משא"כ בזה דאם זה אינו רוצה לבדוק ביתו אין חיוב מוטל על אחר שיבדוק בית של זה ומצאתי בספר דגול מרבבה שהניח ג"כ בצ"ע.

40. דגול מרבבה או"ח סימן תל"ב

ממצות מילה אין ראיה ששם אם אין האב מל חייבים ב"ד למהלי' ולכך כל אחד יכול לברך אבל נראה לי ראיה מעושה שליח לתרום שהשליח מברך דאל"כ שאין השליח מברך א"כ לא הי' מועיל לכתחלה לומר לשליח לתרום כשם שאלם וערום אינם תורמים לכתחלה משום הברכה ועיין ברמב"ם הל' תרומה פרק ח' הלכה ח' וק"ל:

41. חכמת שלמה או"ח סימן ר"א סעיף ב'

נ"ב הנה ראיתי בספר קטן נקוב בשם שרביט הזהב על הלכות מילה שהביא שו"ת מוהרשד"ם יו"ד סי' רל"ט שדעתו דכהן שהוא מוהל הוא קודם לכל אדם והוא חולק עליו. ולפענ"ד נראה דבלא"ה אינו ענין למצות וקדשתו דכל מצוה זו לא נאמר רק בענין שאין בו שליחות כגון לקרות בתורה ראשון בזה הטילה התורה חיוב להקדים הכהן אבל במילה שעיקר החיוב הוי על האב רק אם האב רוצה או שאינו יכול הוא עושה שליח במקומו לאחר וכיון דשלוחו הוא בזה אין חיוב לעשות את הכהן שליח רק כיון דמצוה דיליה היא בידו לעשות שליח למי שירצה ... ובזה היה נראה להכריע דהיכא דליכא אב דעל הב"ד למולו בזה לא שייך שליחות אז ראוי לכבד את הכהן יותר אבל היכא דאיכא אב מותר לו לכבד את מי שירצה ואתי שפיר כנלפע"ד בעת ודו"ק:

42. חידושי רמב"ן קידושין כט. ד"ה אותו ולא אותה

אותו ולא אותה. איכא דמפרשי כי איצטריך קרא למאן דאמר מילה שלא בזמנה בין ביום בין בלילה דאלו למאן דאמר אינה אלא ביום למה לי קראי מצות עשה שהזמן גרמא היא ונשים פטורות ואיכא לפרושי איצטריך סד"א כי פטרי נשים ממצות עשה שהזמן גרמא הני מילי במצות גופייהו כגון תפילין דמהתם גמרינן אבל מצות מילה דלאחריני והיא לא שייכא ביה אימר תחייב מידי דהוה אבית דין שחייבין למול, קמ"ל:

43, 44. ריטב"א קידושין כט. ד"ה תנו רבנן הוא לפדות ובנו לפדות מצוה דבנה כבית דין ; מכירי כהונה

כי פליגי היכא דאיכא חמש סלעים משועבדים פי' שמכר אחר שנתחייב בפדיון עצמו ואישתעבדו נכסי למכירי כהונה של בית אביו בפדיון עצמו. ואח"כ נתחייב בפדיון בנו שנולד לו ולא נשתעבדו לפדיון בנו דלא מצי כהן למיטרפינהו בשביל פדיון בנו דלא אישתעבדו ליה אבל בפדיון עצמו מצי טריף להו דאישתעבדו ליה ... ואיהי מנא לן דלא מיחייבא למול את בנה וכי תימא למה לי קרא תיפוק ליה דהא מצות עשה שהזמן גרמא היא דמילה ביום ולא בלילה ונשים פטורות. איכא למימר דהתם הוא במצוה דנפשה אבל הכא במצוה דבנה ה"א דמחייבא דלא גרעה מב"ד דמחייבי למימהליה להכי איצטריך קרא למיפטרה דכתיב אותו ולא אותה.

45. מנחת חינוך מצוה קי"ב אות א'

אך כבר כתבתי במצות שבת לענין שביתת בהמה על פי ד' ריטב"א קדושין על ק' תוס' שהקשו ל"ל במילה אותו ולא אותה דאין הנשים מצווין על מילת בניהם תפ"ל דה"ל מצות עשה שהזמן גרמא דנוהג רק ביום ותי' הריטב"א דכלל זה דמצות עשה שהז"ג נשים פטורות אינו רק במצוה דבגופו תפילין וציצית וכדומה אבל מצות מילה אינו בגופו אינו בכלל זה וגם נשים חייבות ע"כ צריך מיעוט אותו ולא אותה אם כן גבי ש"ב דגם כן אין המצוה בגופו רק מצווה על בהמתו ע"כ נשים חייבות ולא ה"ל בכלל מעשהז"ג ע"ש ה"נ לפמ"ש דעשה בעבודת הארץ הוא כמו ש"ב דמצוות אנחנו על שביתת הארץ אם כן אין המצוה בגופו ונשים ג"כ מצווים על העשה כמו אנשים דאינו בכלל מעשהז"ג כנ"ל ברור.

46. תוספות קידושין לד. ד"ה ותפילין וציצית זמן לבישתה גורם החיוב

ותימה היכי חשיב ציצית מ"ע שהזמן גרמא למ"ד (מנחות דף מא.) ציצית חובת טלית היא כיון דכלי קופסא חייבין בציצית והתם ליכא זמן גרמא כלל דבין ביום בין בלילה חייבין ואפילו למ"ד (שם) ציצית חובת גברא הוא קשה דכמו דכסות לילה פטורה כשהוא לובשה ביום ה"נ כסות יום חייבת כשלובש בלילה דהכי אמרינן בירושלמי כסות יום שלבשה בלילה חייבת בציצית וא"כ היכי חשיב לה זמן גרמא כיון שחייבת בין ביום ובין בלילה ואומר ר"י כיון שחיובו תלי במה שהזמן גרם לבישתה ביום יש לה ליחשב זמן גרמא שזמן לבישתה גורם החיוב:

47. ירושלמי קידושין פ"א ה"ז

רבי שמעון פוטר את הנשים מן הציצית שהוא מצות עשה שהזמן גרמא. אמר להן רבי שמעון. אין אתם מודין לי שהיא מצות עשה שהזמן גרמא. שהרי כסות לילה פטור מן הציצית. אמר רבי הילא. טעמון דרבנין שכן אם היו מיוחדות לו ליום ולילה שהיא חייבת בציצית.

48. תוספות מנחות צג: ד"ה ידו ולא יד אשתו סמיכה תכף לשחיטה ביום

וא"ת ולמה לי קרא למעוטי נשים מסמיכה תיפוק לי דמצות עשה שהזמן גרמא אם תכף לסמיכה שחיטה דאורייתא כדאמר בפ' כל הפסולין (זבחים לג.) דאפילו סמך בסוף הלילה תכף לעמוד השחר צריך לשחוט עדיין את התמיד תחילה שלא יהא דבר קודם לתמיד עוד תנן בפרק ב' דמגילה (דף כ:) כל היום כשר לסמיכה ולשחיטה דריש בגמרא דכתיב ביום זבחכם ואיתקש סמיכה לשחיטה דכתיב ושחט וסמך:

49. חידושי רמב"ן קידושין לג: ד"ה איזהו מצות עשה שהזמן גרמא

והוי יודע דהאי תנא כי תני איזוהי מצות עשה שהזמן גרמא כגון סוכה. ואיזוהי מצות עשה שלא הזמן גרמא כגון מזוזה ותנא ושייר במצות עשה שהזמן גרמא שייר תפילין דכתיב בהדיא דפטורות ואי סבר שאין הזמן גרמא שייר ראיה ובמצות עשה שאין הזמן גרמא שייר טובא מורא וכבוד בכורים חלה כסוי הדם ראשית הגז מתנות ספירת העומר פריקה טעינה פדיון פטר חמור ורוב המצות כן וכו'

50. ספר החינוך מצוה שצ"ב

ולפי הדומה, שהאב חיב לעולם לפדות בנו, ואפלו אחר שהגדיל הבן המצוה מטלת על האב, וכמו שאמר הכתוב (שמות יג יז) וכל בכור אדם בבניך תפדה. הרי שהטיל המצוה על האב, וכן נראה בקדושין.

51, 52. מנחת חינוך מצוה שצ"ב אות א'

ואם לא פדאו האב בין במזיד בין בשוגג או באונס חייב הבכור לפדות עצמו כשיגדיל דהמצוה הוא הן על האב והן על עצמו ואם לא פדאו האב עד שהגדיל מכל מקום לא פקע המצוה מעל האב והאב מחויב במצוה זו אך דעליו מוטל ג"כ אבל המצו' לא נפקע מהאב כן כ' הרהמ"ח וכ' דנראה כן במס' קידושין והיינו דכולל הרבה דברים להשיאו ולפדותו וכו' וכמו להשיאו דהוא בגדלות ובפסוק כתיב בכור בניך וכו' וגדול ג"כ בכלל בן וגם בדף כ"ט סובר ר"י הוא לפדות ובנו לפדות בנו קודמו שזה מצותו על אביו וכו' מבואר אף דהוא גדול מכל מקום מצותו על אביו ובזה לא פליג הת"ק רק ס"ל דמצוה דגופו עדיף ע"ש.

53. ביאור הלכה סימן תרנ"ו סעיף א' ד"ה אפילו מצוה עוברת מצוה בשויה חייב; מתפרנס ממלאכתו

והנה על עצם הדין דמבואר כאן בשו"ע דאין צריך לפזר הון רב על מצוה ונובע זה מסוגיא דב"ק אלא מעתה אי אתרמי לי תלתא מצותא ליתיב לכולא ביתה וסמכו זה לדין צדקה דהמבזבז וכו' לכאורה צ"ע מסוגיא דקידושין דף כ"ט דמבואר שם גבי פדיון הבן דאף אם אין לו רק ה' סלעים צריך לפדות עצמו וכן לענין לעלות לרגל ושם מיירי שאין לו נכסים כלל זולת אלו החמשה סלעים עי"ש ולכאורה לפי סוגיא דב"ק אשר ממנו נובע דין השו"ע דכאן אינו מחוייב לתת כל אשר יש לו בענין מצוה ואף רק שליש ביתו ג"כ אין מחוייב. ... ואפשר לפרש גם הסוגיא דב"ק דמיירי בכגון זה דעלתה שכר המצוה הרבה יותר משויה וס"ד דהש"ס דעד שליש ביתו מחוייב וע"ז דחי דאינו מחוייב אבל כל מצוה שיכול להשיגה בשויה חייבה התורה לכל ישראל אם יש לו אף מעט וכההיא דקדושין הנ"ל ורק באין לו פטור ... אכן זהו נגד סתימת כל הפוסקים דמשמע שתפסו בפשיטות מסוגיא דב"ק וממעשה דר"ג שאין מחוייב לפזר הון רב לשום מצוה בכל אופן ואף שיש לו עדיין הון ורק עד חומש לכל היותר כמו לענין צדקה. וצ"ל דהם מחלקין מסוגיא דקידושין להא דב"ק וסוכה באופן זה דלפזר בהון רב אמנם אין מחוייב ומשום הטעם דשמא יעני ויצטרך לבריות וכמש"כ הראב"ד וזה לא שייך במי שאין לו רק חמש סלעים וכיו"ב ומתפרנס ממלאכתו ולא יגרע פרנסתו במה שיוציא זה על המצוה וכן להיפך לא יתחזק מצבו במה שלא יוציא.

54. שו"ע או"ח סימן תרנ"ו סעיף א'

הגה מי שאין לו אתרוג או שאר מצוה עוברת אין צריך לבזבז עליה הון רב וכמו שאמרו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש אפי' מצוה עוברת [הרא"ש ורבינו ירוחם נ"י ח"ב] ודוקא מצות עשה אבל לא תעשה יתן כל ממונו קודם שיעבור [הרשב"א וראב"ד] [וע' לקמן סוף סי' תרנ"ח בהגה]:

55. חזון איש או"ח סימן קמ"ט ס"ק ג' פדיון הבן מלוה הכתובה בתורה

קדושין כ"ט ב' הוא לפדות ובנו לפדות כו', עי' במ"ב סי' תרנ"ו שהק' למש"כ בשו"ע שם שאינו חייב ליתן יותר מחומש עבור מ"ע עוברת, א"כ פטור לגמרי ממצות פדיון כיון שאין לו רק ה' סלעים, ... ואמנם בעיקר הדבר נראה דפדיון בנו שאני מכל מצות כיון דיש כאן שיעבוד נכסים והרי שמכר נכסיו ואין לו ציצית בבגדו ומזוזה בפתחו ותפילין בראשו אינו מוציא נכסיו מלקוחות לקנות תפילין, ובפדיון הבן הוי מלוה הכתובה בתורה, ובזה לא מפטר במה שאין נכסיו מרובין ... ומיהו עדיין לא נתישב הא דתניא לפדות את בנו ולעלות לרגל למה חייב לעלות לרגל כיון שאין לו רק ה' סלעים, ודוחק לומר דסגי לי' בסלע אחד לעלות לרגל, ואם נימא דלעולם חייב להפריש חומש למצות, וכל שלא הפריש ואכל כל מה שהרויח, כשבאת מצוה לידו חייב בה עד כדי שהיה חייב להפריש ניחא הכל, דאיירי בהכי שהרויח כבר ואכלן ועכשו אין בידו רק ה' סלעים, וכו'

56. חזון איש יו"ד סימן קפ"ז

ויש לעי' בהא דלפדות את עצמו ולפדות את בנו, וכן בהא דלפדות את בנו ולעלות לרגל, יתן לכהן ע"מ להחזיר לאלתר דהא מסקינן לעיל ו' ב' דמהני בפדיון הבן, ויקיים שניהם, ונראה שאין נותנו בתנאי להחזיר אלא מדעת הכהן אבל רשאי הכהן שלא לקבל עד שיתן לו בלא תנאי, דנתינה בע"כ לא שמי' נתינה במתנות כהונה דהא איתא בטוש"ע יו"ד סי' ש"ו ס"ד שכהן שאינו מקבלו מבזה מתנות כהונה אבל אינו קונה בע"כ ומשמע שנשאר ביד ישראל וחייב לטפל בו, עד שימצא כהן שיקבלו, וכדמוכח שם בהגה' {אח"כ ראיתי בקצה"ח סי' רמ"ג סק"ד האריך בזה} והיכי שנותן ע"מ להחזיר אין איסור על הכהן למנוע מלקבלו, שהתורה זכתה לו בלא תנאי.

57. קצות החושן סימן רמ"ג ס"ק ד'

ועוד נראה דכיון דקי"ל פרעון בע"כ שמיה פרעון. והא דבעי לה בפ' מי שאחזו נתינה בע"כ שמיה נתינה כבר כתב הרשב"א בחידושיו שם דע"כ לא מיבעיא ליה אלא בנתינה בע"כ גבי תנאי דהוי חיובו של נותן אבל בחוב כיון דהוא חיובו של הלוה נפטר בחיובו בע"כ של המלוה ואין אנו יכולין להעמידו בחובו בע"כ אם רוצה ליפטר מחיובו ע"ש. וא"כ במתנות כהונה נמי אפילו בע"כ שמיה נתינה וכמ"ש בקונטרוס מים חיים שם בשו"ת שהיה כהן א' בכפר וישראל אחד היה צריך לפדות בן בכור והכהן לא רצה לקבל והעלה שם בתשו' דנתינה בע"כ שמיה לתינה ע"ש ... ולכן נראה מדברי התוס' דאף על גב דפרעון בע"כ שמיה פרעון אבל מתנות כהונה בעינן דרך נתינה ואינו יוצא בנתינ' בע"כ ומש"ה בעי סמכה דעת כהן וצ"ע בכל זה:

58. שיטה קדמונית קידושין כט: ד"ה כי פליגי דאיכא חמש משועבדין

וא"ת כהן היכי מצי טריף משעבדי והא ממון שאין לו תובעין הוא, י"ל כגון דכתב ליה יצחק הרשאה, א"נ במכרי כהונה.

59. חזון איש יו"ד סימן קנ"ב ס"ק א'

קדושין ל' א' ואילו הכא מקרא לבד, יש לעי' הא אמר לעיל כ"ט ב' הוא ללמוד ובנו ללמוד כו' כי הא דרב יעקב ברי' דראב"י שדרי' אבוה כו' ומבואר דחייב ללמדו שמעתתא דהא לא אמרו אלא אם היה בנו ממולח בנו קודמו אבל לא בן חברו, ואם איתא דכיון דלמדו מקרא פקע חיובא דאב הוי כבן חברו, ... ונראה דמצות עשה המיוחדת בלימוד בנו אינו אלא מקרא כדמסיק בגמ' ומיהו עדיין האב חייב בחינוך בנו לשמור דרכי ד' שהעיקר בזה לימוד התורה ואם נתחייב ללמדו אומנות משום דחיותא היא כש"כ תורה שמוצאה מוצא חיים, אלא שבזה אי אפשר להגביל לכל אדם ואיש איש כפי מעלתו במעשים ובטחונו ביוצרו ית', וזה שכתב רמ"ה שחייב ללמדו בעצמו או לשכור לו עדיין אם אפשר לו כמו שכתוב כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו' והכא בסוגין בעיקר מ"ע של ולמדתם שכופין לכל אדם, ובזה יוצא במקרא.

60. ספר חסידים סימן תתקנ"ז

שני חברים או שני אחים או האב והבן ויש להן מלאכה שאחד יכול לעשותה ואחד יעסוק בתורה או יש אחד מהם כל מה שילמוד ישכח וא' זכרן את שישכח יעסוק במלאכה והזכרן יעסוק בתורה. ואם הזכרן בטלן והשכחן עסקן העסקן יעסוק בתורה:

61. רמב"ם הל' תלמוד תורה פ"א ה"ד

היה הוא רוצה ללמד תורה ויש לו בן ללמד תורה הוא קודם לבנו. ואם היה בנו נבון ומשכיל להבין מה שילמד יותר ממנו בנו קודם. ואף על פי שבנו קודם לא יבטל הוא. שכשם שמצוה עליו ללמד את בנו כך הוא מצוה ללמד עצמו:

62. רמב"ם הל' תלמוד תורה פ"א ה"ג

מי שלא למדו אביו חיב ללמד את עצמו כשיכיר שנאמר (דברים ה א) "ולמדתם אתם ושמרתם לעשתם".

63. רמב"ם הל' תלמוד תורה פ"א ה"ה

לעולם ילמד אדם תורה ואחר כך ישא אשה שאם נשא אשה תחלה אין דעתו פנויה ללמד. ואם היה יצרו מתגבר עליו עד שנמצא שאין לבו פנוי ישא ואחר כך ילמד תורה:

64. פירוש המשניות לרמב"ם קידושין פ"א מ"ז

ומצות עשה שהזמן גרמא הן מצות שאדם חייב לעשותם בזמן מוגבל וכשלא יהיה זה הזמן נתבטל חיובם כמו הסוכה והלולב שופר תפילין וציצית שהם מחוייבין ביום ולא בלילה וכל מה שדומה לזה. ומצות עשה שלא הזמן גרמא הם המצות המחוייבות בכל הזמנים כגון מזוזה ומעקה והצדקה וכבר ידעת שהעיקר אצלנו אין למדין מן הכללות ומה שאמר כל אמנם רוצה לומר הרוב ואמנם מה שהנשים מחוייבות ממצות עשה ומה שאינן מחוייבות ממה שמגיע אליהן אינו תלוי בכלל ואמנם נמסרים על פה והם דברים שבאו בקבלה הלא ידעת שאכילת מצה בלילי פסחים ושמחה במועדים והקהל ותפלה מקרא מגילה ונר חנוכה ונר שבת וקידוש היום אלו כולם מצות עשה שהזמן גרמא וכל אחד מהם מחוייבות על הנשים כמו שהם מחוייבות לאנשים וכו'

65. רמב"ם הל' תלמוד תורה פ"ג ה"ד

היה לפניו עשית מצוה ותלמוד תורה. אם אפשר למצוה להעשות על ידי אחרים לא יפסיק תלמודו. ואם לאו יעשה המצוה ויחזר לתלמודו:

66. רמב"ם הל' אישות פט"ו ה"ב

האיש מצוה על פריה ורביה אבל לא האשה. ואימתי האיש נתחיב במצוה זו מבן שבע עשרה. וכיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אשה הרי זה עובר ומבטל מצות עשה. ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה והיה מתירא מלשא אשה כדי שלא יטרח במזונות בעבור אשתו ויבטל מן התורה הרי זה מתר להתאחר. שהעוסק במצוה פטור מן המצוה וכל שכן בתלמוד תורה: